Республиканың нийтилел-политиктиг солуну

ШЫН

Солун 1925 чылдың август 31-де үнүп эгелээн

№ 61 (15746) ◆ 1996 чылдың май 7, вторник ◆ Ат салган шагы 20.00. Садар өртээ 500 рубль.

Президентиниң ажыл-албаны

ШЫҢГЫЫ ЧУГААНЫ КЫЛГАН

Тыва Республиканың Президентизи Ш. Д. Ооржак Евро-парламентиниң ажылынга киржип чорааш, Москва таварып, аңаа ажыл-херектер бүдүргеш, май 1-де Кызылга ээп келгеш, бир дугаар-ла ажыл хүнүнде Сан-хөө, Үлетпүр, энергетика, транспорт болгаш харылзаа яамыларының, Кызыл хоорай чагыргазының, Кызыл ЧЭТ-тиң, ТР-ниң Национал банкызының удуртукчуларыбиле ужуражылганы эрттирген. Ужуражылгага ТР-ниң оралакчы президентизи А. А. Мельников база киришкен. Ужуражылганың темазы болза Кызыл ЧЭТ-те байдал, ол талазы-биле шыңгыы чугаа болган. Сан-хөө талазы-биле байдалды ап көөрге, артык кезектер дээш баш удур төлелгеге 6 млрд. рубль аргежок чугула херек, а ниитизиби-ле септелге-катап тургузулга ажылдарын долузу-биле кылып чорударынга 13 млрд. рубль негеттинип турар. Амгы үеде Кызыл ЧЭТ-те ажылдар колдуу-ла акша-хөренги айтырыгларының чедир шиитпирлеттинмейн турарындан элээн маажымнаан. Хоорай чагыргазының, ЧЭТ-тиң, Үлетпүр яамызының удуртукчуларын, ажылдакчыларын аңаа шыңгыы шүүмчүлээн.

Республиканың чылыг станцияларының кышка белеткелиниң айтырыгларын дүрген шиитпирлээри-биле Чазак кежигүннери артык кезектерни бээриниң дугайында дугуржуп алыры-биле Барнаул, Сырань болгаш ХКД-ниң өске-даа хоорайларында оларны бүдүрүп турар заводтарга дорт барын чедер. Оларга кады ажылдажылганың аңгы-аңгы хевирлерин — бартер, вексельдер болгаш өске-даа арганы саналдап, ажыглаар. Үлетпүр яамызынга ол адырны кадрлар-биле четчелеп хандырарын саналдаан. Кызыл ЧЭТ-ке дуза чедирер күзелдиглериниң акша-хөреңгизин киирип болуру чаа ачылын саныын банкыга ажыдарын Кызыл ЧЭТ-тиң директору В. Соломатовка саналдаан. Кызыл ЧЭТ-тиң септелге-катап тургузулга ажылдарының координатору А. А. Мельниковка РФ-тиң Чаңгыс аай энергия системазының акционер ниитилелиниң база Красэнергонуң специалистериниң киржилгезиби-ле неделя санының шалынкын чөвүлел хуралдарын эрттирерин сүмелээн.

Парлалга конференциязындан

ЭРГЕЛЕРНИ КАМГАЛААР, ДЕМОКРАТЧЫДЫЛГАНЫ САЙЗЫРАДЫР

Тыва Республиканың Президентизи Ш. Д. Ооржак май 5-те Чазак бажыңының хуралдаар залынга парлалга конференциязын эрттирген. Тыва Республиканың Парлалга болгаш информация талазы-биле күрүне комитединиң даргазы Д. И. Чыдым ону ажыткан.

Республика солуннарының, телевидение, радиозунуң журналистери парлалга конференциязынга киржип, Президентиге сонуургаан айтырыгларын салган.

Европа Чөвүлелиниң Парламент ассамблеязының ажылынга киржип чораанын чугаалап бээрин Шериг-оол Дизижиковичиден журналистер бир дугаарында дилээн.

— Европа Чөвүлелиниң Парламент ассамблеязы 1949 чылда тургустунган, ол дээрге ат-сураглыг делегей организациязы болур, ооң аргадуржулгазы улуг. Россияның ооң составынга киргени улуг төөгүлүг болуушкун болур. Бурунгаар депшилгелиг демократияны бадыткаар, байыдар, кижилерниң эргелерин сагыыр талазы-биле ол дуржулгалыг. Чурттарның хоойлуларны канчаар күүседип, сагып турарын хынаар, ону боттандырарда бодунуң үндүрген шиитпирлеринге дүүштүү чорудар — деп, Президент эгезинде демдеглээн.

Россия Федерациязы Европа Чөвүлелинин Парламентизиниң ассамблеязының үжен тос дугаар кежигүнү болган. Россиядан 36 депутат составтыг улуг делегация бир дугаар ооң ажылынга киришкеш келген. 18 депутат Парламент ассамблеязының кежигүнү, 18 депутат оралакчызы болуп чораан. Мен кежигүннүң оралакчызы болуп чордум. Мээн эжим Новгород областың губернатору М. М. Русак. Кажан ол Парламентиниң ажылынга киришпейн турда, бадылаар эргелиг парламент кежигүнү апаар мен.

Россияның делегациязын Күрүне Думазындан Лукин удуртуп чораан. Европа Чөвүлелиниң Парламент ассамблеязының даргазы Елена Фишер бодунуң оралакчызынга Лукинни саналдап киирип алырга, аңаа байыр чедирип турдувус. Ассамблеяның хуралын Лукин үш шак дургузунда удуртуп, даргалап эрттирди. Англи дылды арыг билир кижи болду. Россияның делегациязы бир-ле дугаар ассамблеяның ажылынга киржип баргаш, ооң удуртукчузу хуралды даргалай бээрге бистиң чурттуң ат-алдарының Европада бедиин көргүскен, ол биске өөрүнчүг болду деп, Ш. Д. Ооржак айыткан.

Парламентиниң төвү Францияның Страсбург хоорайда турар. Ол Парижтен ырак эвес, 40 километр черде. 240 мүн чурттакчылыг, кончуг чараш, экономиказы сайзырангай хоорай. Парламентиниң төвү кончуг чараш улуг комплекс. Ооң чанында чаа парламент төвүн тудуп турар, ол улам чараш комплекс болур. Европа Чөвүлелиниң кежигүннери 39 чурттуң туктарын ында аскан, ассамблея боду тускай эмблема демдектиг, тугу сылдыстарлыг, көк өңнүг.

Мен ийи комитетке ажылдап турдум, бирээзи экономика болгаш чурттар аразында харылзаа, өскези бюджет комитеди.

Европа Чөвүлелиниң Парламентизинин ажыл-чорудулгазының демократчызын ол оңзалап чугаалаан. Ында беш партия фракциязы бар. 13 комитет болгаш комиссия ажылдап турар, ооң саны амдаа немежир.

Парламентиге чугаалажыр айтырыгларны канчаар чугаалажырын, кандыг шиитпир хүлээп алырының, кым чүве чугаалаарының талазы-биле баш бурунгаар Россияның депутаттары чугаалажып ап турарынга ол доктааган. Чечен Республикада байдал дугайында айтырыгны чугаалажыр деп турда кежээ чыылгаш, кымнар чүүү чугаалаарын дугуржуп алган турган. Делегация кежигүннериниң аңгы-аңгы туруштуг, үзелбодалдыг болганыпаан айтырыгны чугаалажып турда, дугуржулга ёзугаар болбаан, өске-өске болган Чечен Республикада байдалга хамаарыштыр кончуг ханы анализти берген. Кончуг-ла белеткеген боор чорду. Ниитизи-биле 43 кижи санал берген. Бистен Лукин, Куппов, Ковалев саналдаан. Тускай резолюцияны парламент хүлээп алган.

Парламент ассамблеязының сессиязынга дыка хой айтыгларны чугаалашкан. Олар шупту амгы Европаның амыдыралының эң-не чидиг илеткел кылыр мен, ону солуннарга парлаар. Улустар Чечен Республикада байдалды кончуг сонуургап турар, ону барымдаалаан, Европа Парламентизиниң бо айтырыг талазы-биле хүлээп алган резолюциязын солуннарга парлаары-биле бээр мен. Чон ону номчуп, билип алзын — деп, таныылбырны ол берген.

Россия Федерациязының Президентизиниң соңгулдаларының мурнуу чарыында Россияда болгаш Тывада политиктиг, экономиктиг байдалды чугаалап бээрин Ш. Д. Ооржактан дилээн.

— Апрель 20-ден май 1-ге чедир ажыл-албаным аайы-биле чорааш, Европа Чөвүлелиниң Парламентизинин ажылынга, апрель 30-де Б. Н. Ельцинниң чыылдырганы республикалар баштыңнары-биле ужуражылганга кириштим. Ооң аңгыда Россия Федерациязының яамыларынга, ылаңгыя бюджет талазы-биле ажылдадым — деп, эгезинде ол чугаалады.

Апрель 30-де Б. Н. Ельцин республикалар баштыңнары-биле ужуражылганы эрттирген. Россия демократчыдылганың оруу-биле чоруп орар, социал-экономиктиг реформалар боттанып турар, политиктиг байдал элээн туруштуг. Б. Н. Ельциниң даштыкы политиктиг, экономиктиг ажыл-чорудургазын деткээн бис.

Россияда соңгулдаларга белеткел чуртта демократияның хөгжүп, ханылап турарын көргүзүп турарын ол демдеглээн.

Россияның социал-экономиктиг хөгжүлдезиниң байдалы үүгээртен, туруштуг болуп кел чыдарын ужуражылга үезинде чурттуң удуртукчулары чугаалап, бүзүредирин бодаан. Чер-черлерден келген республикаларның удуртукчулары ында байдалды эки билир болгаш санал бергеш, социал-экономиктиг хөгжүлдениң байдалы девискээрлерде дүвүренчиг дээрзин дорт, тодаргай чугаалааннар. Бюджет күүселдези багай болуп турарын шүүмчүлээн. Россия бюджединиң үүгле 4 үүлү — шалың, стипендия, пособие, эмнер болгаш чемнер өртээ күүселтинип турар олла. Улус ажыл-агыйының чугула адыры — үлетпүрнү акшаландырбайн турарындан байдал берге болуп артышаан, олче Чазак шоолуг кичээнгей салбастаан болуп турар. В. В. Каданников дарга-биле ужурашкаш, бо талазы-биле чугааны кылганын Президент журналистерге дыңнаткан.

Ынчангаш Б. Н. Ельцин-биле республикаларның баштыңнары ужуражып тургаш, бааза бүдүүлгелерже кичээнгейни салырын чугула деп санааннар.

Тыва Республиканың ЧЭТ-теринде байдал кандыгыл, Ак-Довурактың, Кызылдың ЧЭТ-терин септээр, кылыр талазы-биле кандыг хемчеглерни ап турарыл? Мындыг айтырыгны Президентиден салган.

Ак-Довурак биле Кызыл ЧЭТ-терининден өске чылыдылга төптеринде байдал чүгээр болуп турар. Ак-Довуракта ЧЭТ-ти септеп кылыр талазы-биле Чазак доктаалы үнген, акша-көпеекти тускайлап бээрин ында айыткан. Оон өске-даа чугула херектиг хөрөнгилерни тыптынып турар. Ам ында септелге ажылдарын чорудуп турар. Берге байдалдан үне бээрининг аргалары тургустунган.

Кызылда ЧЭТ-ти кылырының талазы-биле болдунарла бүгү хемчеглерни Президент болгаш Чазак ап турарын Ш. Д. Ооржак делгеренгейи-биле чугаалап берген. Бо айтырыг талазы-биле шыңгыы чугаа Чазак хуралынга база болган.

Парлалга конференциязының үезинде өске-даа айтырыгларны Президентиден журналистер айтыргаш, харыыларны алганнар.

Ш. Д. Ооржакка айтырыгларга биллингир болгаш долу харыыларны бергени дээш четтиргенин журналистер илереткен.

Таан оол ХЕРТЕК.

Бөгүн–Радио болгаш харылзаа ажылдакчыларының хүнү

БАЙЫРЛАЛ БҮДҮҮЗҮНДЕ

Тывага радио ажылдап эгелээнинден бээр бо чылын 60 чыл юбилейин байырлап эрттирер. Май 7-де радионуң чогаадып турган хүнүн таварыштыр Тыва Республиканың күртелерадиокомпаниязының чиргине директору О. С. Ширинду ужуражып, бо рыноктуг экономикаже шилчилге үезинде тыва радионуң ажылдакчылары канчаар ажылдап турарын сонуургадым.

— Бо чылдың август айда Тывага радионуң тургустунганындан бээр 60 чыл юбилейин демдеглеп эрттирер деп турар бис. 1936 чылда Кызылга бирги радиостанция тургустунган. Ол үеден бээр алыр болза радиодамчыдылга четкизи (демир удазынныг радиофикация) дыка сайзыралды алган турган. 1990 чылдарга чедир бистиң республиканың кожууннар төптеринге, чурттакчылыг суурга радио доктаамал ажылдап турган. Чурт рыноктуг экономикаже кирип эгелээнде, шупту чүве сандарап эгелээн. Ону бис боттарывыстың ажылывыстан көрүп тур бис. Амгы үеде республиканың чурттакчылыг суурларының чүгле чартыы радиону дыңнап турар. Чамдык кожуун төптеринде радио дамчыдар белдирлер шуут ажылдавайн турар. Ооң чылдагааны радиодамчыдылгазынга демир удазыннарның, сайгылгааннарның болгаш өске-даа дериг-хөрекселдериниң өртээ хүн бүрү өзүп турары. Ону садып аар акша-төгериг тывылбас. Бис федералдыг бюджетте турар-даа болзувусса, артык кезектер садып аар акшага чединмес улустур бис.

Бо хүнде радиодамчыдылга 50 ажыг ажылдакчылар ажылдап, чылда 730 шак радиодамчыдылгазын чорудуп турар. Бо белен эвес харыысалгалыг ажылда дыка хөй эш-өөр ак сеткилдиг ажыллап, чонунга бараан болуп чоруур. Оларга корреспондентилер Леонид Натпитоол, Лилия Юркина, редакторлар Калдар Монгуш, Нина Куулар, техниктиг цехтиң начальниги Камиль Газизов, төп аппаратурада электротехник Валентина Сущенкону болгаш өскелерни-даа адап болур.

1992 чылда «Фитис» деп венгр аппарат садып алганывыс соонда бистиң дамчыдылгавыстың шынары элээн экижээн болгаш шуут дорт дамчыдылгаларны кылып турар. Ай санында Москваже 10-15 минутаның дамчыдылгазын доктаамал берип келген. Бо сеелгү чылдарда радиодамчыдылганың шынарын экижидериже кичээнгейни доктаамал угландырып келген, үе чеже-даа берге болза, ажыл-агыйларда, арат, тараачын ажыл-агыйларында көстүп келген чаа чүүлдерни чырыдар дээш бистиң харыысалгалыг ажылдакчыларывыс доктаамал сургакчылап чоруп турарлар. Амыдыралдың арыг-чаагай овур-хевирин сурталдаарынга эмчилерни, башкыларны, тускай эртемниг лама башкыларны безин киириштирип турар бис. Кожууннар төптеринде радиостанцияларның септелгезин кол харылаар чер — ТР-ниң Харылзааның болган информатиканың «Россвязьинформ» күрүне бүдүрүлгези, акша-төгериктиң айтырыы бергедээнинден олар база күш четпейн турары олдур. Ол хиреде оларга акшаны төлеп-ле турар бис. Амыдыралдың нарын, берге бо үезинде чонга радиодамчыдылгазын доктаамал чедирер дээш бар-ла турган хемчеглерни ап, Радио хүнүн таварыштыр база Тывага радионуң ажылдап эгелээнинден бээр 60 чыл юбилейин капсырлаштыр харылзааның хоочун ажылдакчыларынга, кады ажылдап турар эш-өөрге куш-ажылчы чедиишкиннерни «Шын» солунну таварыштыр күзеп каарын чепшээрел көрүнер.

Сергей ХЕРТЕК.

ЧУРУКТАРДА: күрүнениң телерадио компаниязының журналистери Татьяна Байынды, Тыва Республиканың культуразының алдарлыг ажылдакчызы Калдар Монгуш, үн операторлары Саара Какай-оол, Маадыр Куулар, «Аялга» чогаадыкчы каттыжыышкынның удуртукчузу Любовь Шойдук.

Василий БАЛЧЫЙ-ООЛДУҢ тырттырган чуруктары.

БАЙЫР ЧЕДИРИИШКИННЕРИ, ЧААГАЙ КҮЗЭЭШКИННЕР

Бо чылдың май байырлалдары-биле холбаштыр Тыва Республиканың Президентизи Ш. Д. Ооржактың адынга байыр чедириишкиннери, чаагай күзээшкиннер бүгү Россияга сураглыг кижилерден келгилээн: Россия Федерациязының Президентизиниң Администрациязының удуртукчузу Н. Егоровтан, РФ-тиң Федералдыг Хуралының Федерация Чөвүлелиниң даргазы Е. Строевтен, Күрүне Думазының даргазының оралакчызы М. Гуцериевтен. Байырлыг телеграммалар «Чүректің ханызындан изиг байыры хүлээп ап көрүңер» деп сөстер-биле эгелээнин өөрүнчүг.

Россияның чаагай чоруунга бараан кылдыр ажыл-чорудулгазынга чедиишкинниг болурун Калмыкия Республиканың Президентизи К. Илюмжинов, Татарстанның Президентизи М. Шаймиев олар ТР-ниң Президентизи Ш. Ооржакка күзээн. Бистиң Президентивиске байыр чедирген телеграммалар Новосибирск, Свердловск областарның, Алтай крайның чагырга даргалары В. Мухаданн, В. Россельден, Л. Коршуновтан, РФ-тиң федералдыг кызыгаар албанының директору А. Николаевтен, РФ-тиң Тудуг яамызының удуртукчузу Е. Басинден база келген.

Рита САМБУ.

АРАТ БУГАЗЫ

Тыва Арат Республика турар шагда араттар суггат чок черге тараа тарывас чораанар. Суггаттыг черлерни дыка үнелээр. Улдуң, кечиннеп безин үлежир. Ынчангаш араттар күүн-дыжын харамнанмайн даг-дагларны одурту он-он километр узун бугаларны казып, тараанын багай эвес дүжүдүн өстүрүп турганнар. Ам ындыг бугалар шуут кагдынган деп болур.

Хайыракан сумузунуң чагырга даргазы Б. К. Монгул-оол Сенекте кагдынган арат бугазын ажыглаар талазы-биле санал үндүрүп кээрге, суурнуң хоочуннары Түлүш Шулуу, Михаил Малбык-оол, Аркадий Базыр-Тараа болгаш өскелер-даа изиг-биле деткээн.

Араттарның бежен ажыг чыл бурунгаар каапкан бугазын Хайыракан суурнуң башкылары, эмчилери, совхозтуң инженер-техниктиг ажылдакчылары, үстүү класстарның өөренгичилери эрткен айда аштап арыглаан. 300 ажыг гектар суггаттыг шөл немешкен.

Кежик-оол ЧӨРЕВЕ.

Журналистер-биле ужуражыышкын

ХООЙЛУ-ДҮРҮМГЕ ДҮҮШТҮР

Республиканың удуртулгазында ам бир улуг дарга немешкенин оилир бис, ынчангаш ол парлалга конференциларын эрттирип, Москва хоорайже ажыл-албанның чоруктарын база кылып эгелээн. Ам маңаа Улуг Хурал Даргазы Г. Ч. Ширшиниң апрель 29-та Тываның журналистери-биле ужуражылгазының дугайында номчукчуларга дамчыдып көрейн.

Улуг Хуралды тургусканна херээ — республиканың Үндезин Хоойлузу — ТР-ниң Конституциязынга чоннуң референдумунуң түннелдеринге болгаш ТР-ниң Президентизиниң база парламентизинин дугуруштунган шиитпирлеринге үндезилеп эдилгелерни, немелделерни болгаш өскерилгелерни киирери дээрзин билир бис. Григорий Чоодуевич эге сөс чугаалап олура, үстүнде конституссчу үүлдүн ийи дугаар кезээн адавайн баргаанын эскердим. Ол-даа канчаар, аас чугаага ындыг үүлдер эрте берип болур, хамык ужур — хоойлу-дүрүмде канчаар көрдүнгенинде болгай.

Г. Ч. Ширшин Москвага 10 хире хонук чорааш, Россия Федерациязының Национаддар болгаш федеративтиг харылзаалар яамызынга, Федерация Чөвүлелинге, Күрдумага чамдык даргалар болгаш депутаттар-биле ужуражып чугаалашкан. Ол ужуражылгаларның темазы билдингир — РФ-тиң болгаш ТР-ниң конституцияларында карышкактар дугайы. Бо ийи конституцияда 30 чедир бот-бодунга дүүшпейн турар үүлдер бар деп, Григорий Чоодуевич чугаалады. Мээн сактып олурарым, мооң мурнунда Дээди Хурал (парламент) деннештирилгелиг анализ кылгаш, 12 хире карышкактар тодарадып тып алган хевирлиг чүве ийин.

Оларның бир дугаар каржып турар үүлү — Тываның Конституциязының бир дугаар үүлүнде Тыва Республиканың бот-тодаратының болур эргезиниң талазы-биле, «Ол дээрге нацияларның эргези-дир, ол Ленинниң илереткен принциви» деп, Улуг Хурал Даргазы чугаалады. Нацияларның эргелерин хүлээп көрбези дээрге, кижиниң эргезин кызагдаары-дыр, ол дугайында бүгү делегей ужур-дузалыг документилерде айыткан.

Прокуратура, суд, тайбың болгаш дайын, хамааты болурунун эргезинин талазыбиле каржып турар айтырыгларны таваар шиитпирлеп ап болур деп, Г. Ширшин ыяк бүзүрелдиин илеретти.

«Россия Федерациязында күрүнеин национал политиказының концепциязы» деп улуг ужур-уткалыг документинин сайгарылгазын кылган хуралга Г. Ч. Ширшин киришкен болгаш аңаа бодунун саналын берген. Ол концепцияның кол утказы— кижинин эрге ажыктарын камгалаарынче угланганы. Нацияларның дең эргелии, хевирлеттине берген национал-күрүне тургузугларын хевээр арттырары, дылдар, бот-онзагай культураларның камгалалының дугайында ында айтып турар.

Г. Ч. Ширшинге журналистерниң салган айтырыгларынга харыыларның утказы кол нургулайында-ла «ону ам сайгарып чугаалажыр ужурлуг бис» деп хевирлиг болган. Ол-даа билдингир, Улуг Хуралдың боду чокта ооң даргазы чаасканн үүве шиитпирлээр эвес. Ол хамаанчок Улуг Хурал боду безин Конституцияга хамаарышкан эдилгелерни, немелделерни, өскерилгелерни чоннуң референдумунуң түннелдеринге болгаш ТР-ниң Президентизиниң база парламентизинин дугуржуп сумелешкен саналдарынга үндезилеп киирер эрге-хүлээлгелиг болгай. Ынчангаш «ону-мону ынчаар-мынчаар кылыр» деп Г. Ширшиннин медеглептер аргалары чок дээрзи билдингир.

Улуг Хурал дугайында хоойлуларга эдилгелер болгаш немелделер киирип тургаш, ТР-ниң Дээди Хуралы (парламентизи) шиитпирлеп бээри-биле 4 эдилгени Улуг Хурал кежигүннери боттарының баштайгы съездизинден саналдап киирген. Оларның бирээзи — Улуг Хурал Даргазын хостаткан үндезинге ажылдадыр деп үүл. «Ону ынчаар кылган херээ бар бе, Улуг Хуралдың эргехүлээлгелериниң төнерингге чедир үүгле 1,5 чыл арткан ышкажыл?» деп айтырыг салдынарга, Г. Ширшин аңаа «ажылдың хемчээли улуг» деп харыы берген.

«Ажылдаар кабинедиңер Чазак бажыңында болганда, олурар черинің аайы-биле кижи чурттаар деп үүлге дүүштүр Чазактың салдарынче кире бербес ирги силер бе?» деп айтырыгга, «Мен кымның-даа салдарынга алыспас мен» деп харыы берген.

Чамдык журналистерни губернияжыдылга дугайында айтырыг хөлчок хөлзедип турар, ынчалза-даа үүве ужу-кыдыы дыңналырга-ла девидеп болбас деп бодум хуумда бодай-дыр мен. Үүге дээрге Россия Федерациязының девискээрин губернияларга үлей шаап калыксаарының хөөннери шаглан-на турганын билир бис. Ынчаза-даа дайын безин болуп турар күрүнеге чүзүн-бүрүн, элдеп-ээзин кандыг-даа янзылыг хөөннер, чүткүлдер чайгаар турбайн канчаар. Эрге-чагыргаже шургуп турар политик бүрүзүнүң бажынга кирген-не чүвезин күүседип турып алыр болза, ындыг күрүне эрге-чагырга-зын чүү эрге-чагырга дээр боор. Кажан-даа чөптүг, угаан-сарыылдыг бодалга чагыртыр херек.

«Центр Азии» солуннуң редактору Надежда Антуфьева Улуг Хуралдың дараазында чыыжы кажан болурул, кежигүн атты кажан «депутат» деп ат-биле солуурул, база Улуг Хурал депутадының (?) хөрек демдээ болгаш шынзылгазы кажан болурул деп айтырыглар салган. Ооң бо бүгү дугайында сонуургап турары таварылга эвес, үүге дээрге Н. Антуфьева боду Улуг Хурал кежигүнү болгай.

Харыызынга УХ даргазы Г. Ширшин Улуг Хуралды ам дараазында июнь 10-дан бээр чыылдырар чадавас база өске арткан айтырыглар Дээди Хуралдың (парламентинин) канчаар шиитпирлеп-теринден хамааржыр деп чугаалаан.

Мооң-биле холбаштыр хууда бо кижиге мындыг айтырыглар тыптып келбезиниң аргазы чок үүве-дир-ле, Чижээ, УХ кежигүннери боттарын үүге «депутаттар» деп адаксап турарыл, ол ышкаш Улуг Хурал дугайында хоойлуларга болгаш Регламентиге эдилгелерни, немелделерни боттары киирер эргени үүге чөдип алыксап турарыл? Кижи бодаарга, мындыг эдилгелерни Улуг Хуралдың киртиксеп турары дээргеле, УХ дугайында хоойлудүрүмнерге чөржү берги дег. Артык эргелер алыксаар үүткүлдүң тергиидели бе? Азы? Улуг Хурал дугайында хоойлуга эдилгелер кылыр эрге парламентиниң эргези эвес үүве бе. А бисте Улуг Хурал амдыызында парламентини солуурайн турар болгай. Черле ынчаш мындыг янзылыг айтырыглар ам-даа бар, ону аянныг, таптыг шиитпирлээри чугула болбайн аан.

Надежда ЭРГЕП.

Бараан рыноктарынга адааннажылга (конкуренция) болгаш монополистиг ажыл-чорудулганы кызыгаарлаар дугайында

РОССИЯ ФЕДЕРАЦИЯЗЫНЫҢ ХООЙЛУЗУ

I КЕЗЕК
НИИТИ ЧҮҮЛДЕРИ

1 чүүл. Хоойлунуң алыс сорулгалары

Бо Хоойлу монополистиг тергиидекчи ажыл-чорудулганы болгаш ак сеткилдиг эвес адааннажылганы (конкуренцияны) баш бурунгаар болдурбазының, кызыгаарлаарының болгаш соксадырының организастыг база эрге-хоойлулуг үндезиннерин тодаргайлап турар болгаш бараан рыноктарын тургузарынга база оларның ажыктыг ажылдаарынга байдалдарны хандырарынче угланган.

1—1 чүүл. Монополияга удур хоойлужудулга

Россия Федерациязының монополияга удур хоойлужудулгазы Россия Федерациязының Конституциязынган, бо Хоойлудан, анаа дүүштүр үндүрер федералдыг хоойлулардан, Россия Федерациязының Президентизиниң Чарлыктарындан, Россия Федерациязының Чазаанын доктаалдарындан болгаш айтыышкыннарындан Россия Федерациязының монополияга удур хоойлужудулгазы тургустунар.

2 чүүл. Хоойлуну ажыглаар талалары

1. Бо Хоойлу Россия Федерациязының бүгү девискээринге күштүг болур.

Бо Хоойлу болза Россия Федерациязында бараан рыноктарына адааннажылгага (конкуренцияга) салдырлыг харылзааларга хамааржыр, ол рынокларга Россияның болгаш даштыкының юридиктиг эргелиг кижилери, күүсекчи эрге-чагырганың федералдыг органнары, Россия Федерациязының субъектилериниң күүсекчи эрге-чагыргазының органнары, чер-черниң бот-башкарылга органнары, а ол ышкаш ажылдан турар кижилер киржир. Аайыттынган кижилер Россия Федерациязының девискээринден дашкаар ходелип, оларның кылып турар азы кылган дугуржулгалары кажан Россия Федерациязында рыноктарда адааннажылганы кызыгаарлаарынга чедирген азы чедирип болгу дег азы таарымча чок оске-даа уржуктарны чедирер болу берген таварылгаларда Хоойлуну ажыглаар.

2. Адааннажылганы кызыгаарлаарынче угландыр дугуржулгаларны кажан ажыглаан таварылгалардан аңгыда, онзагай эргелиг объектилер-биле холбашкан харылзааларга бо Хоойлуну хамаарыштырбас.

3. Үнелиг саазыннар рыноктарынга монополистиг ажыл-чорудулга-биле болгаш ак сеткилдиг эвес адааннажылга-биле холбашкан харылзаалар кажан бараан рыноктарында адааннажылгага салдар чедирбээн таварылгаларда ол харылзааларны Россия Федерациязының оске хоойлужудулга актылары-биле таарыштырар.

4. Россия Федерациязының монополияга удур хоойлужудулгазында көрдүнген чурумнардан оске чурумнар Россия Федерациязының делегей керээни-биле доктааттынган болза, делегей керээниң чурумнарын ажыглаар.

3 чүүл. Монополияга удур органнар

1. Бараан рыноктарын болгаш адааннажылганы хөгжүдеринге идигни бээр, монополистиг ажыл-чорудулганы болгаш ак сеткилдиг эвес адааннажылганы баш бурунгаар болдурбас, кызыгаарлаар болгаш соксадыр талазы-биле күрүне политиказын чорударын монополияга удур федералдыг орган боттандырар.

2. Монополияга удур органның удуртукчузун Россия Федерациязының Чазааның Даргазының саналдан киирип келгени-биле ол албан-дужаалга Россия Федерациязының Президентизи томуйлаар болгаш албан-дужаалындан хостаар.

3. Монополияга удур федералдыг органның кол сорулгаларын болгаш хүлээлгелерин база бүрүн эргелерин, а ол ышкаш ооң албан-дужаалдыг кижилериниң харыысалгазын бо Хоойлу-биле болгаш Россия Федерациязының оске-даа хоойлужудулга актылары-биле тодаргайлаар.

Монополияга удур федералдыг органның дугайында Дүрүмнү Россия Федерациязының Президентизи бадылаар.

4. Монополияга удур федералдыг орган бодунуң эрге-хүлээлгелерин боттандырарда бодунуң девискээр органнарын тургузар болгаш хамаарышкан албан-дужаалдыг кижилерни томуйлаар.

5. Девискээр органнары монополияга удур федералдыг органга чагыртыр болгаш бодунуң ажыл-чорудулгазын Россия Федерациязының хоойлужудулгазынга дүүштүр монополияга удур федералдыг органның бадылаан Дүрүмүнге үндезилеп боттандырар.

Монополияга удур федералдыг орган бодунуң эрге-хүлээлгелериниң хемчээли-биле эрге-хүлээлгелерни бодунуң девискээр органнарынга тыпсыр.

6. Монополияга удур органнарны хандырарының акта-хөрөнгүлери федералдыг бюджеткө тускай одуруг-биле көрдүнген турар.

4 чүүл. Кол билиишкиннериниң тодаргайлаашкыны

Бо Хоойлуда дараазында билиишкиннерни ажыглаар:

бараан — ол дээрге ажыл-чорудулганың (ажылдарны, ачы-дуза чедирилгелерин киириштирбишаан) садарынга азы орнаарынга ажыглаар ажыл-чорудулганың продуктузу-дур;

бот-боттарын солуур барааннар — хереглел сорулгазының, ажыглалының, шынарларының болгаш техниктиг характеристикаларының, өртээниң болгаш өске-даа байдалдарының талазы-биле деңнешкек барааннарның болүү-дүр, оларны садын алыкчы ажыглаарының чорудулгазынга (ооң иштинде бүдүрүлге чорудулгазынга) оларны херек кырында орнаар ийикпе азы бот-боттарын орнаштырарынга белен болур ужурлуг;

бараан рыногу — ол дээрге солукчулары чок азы Россия Федерациязының девискээринде азы хамаарышкан девискээрде садын алыкчының бараан садын алыр аргазы экономиктиг байдалындан тодаргайлаттынган Россия Федерациязының кезээнге орнаштырар барааннар чокта, орнаар арга ук девискээрниң даштында безин чок ындыг байдалдыг бараанны сайгарарының кавызы-дыр;

ажыл-агыйны чорудуп турар субъектилер — Россияның болгаш даштыкының саарлыкчы организациялары, оларның каттыжыышкыннары (эвилелдери азы ассоциациялары), сайгарлыкчы ажыл-чорудулганы кылбайн турарлардан, ооң иштинде көдээ ажыл-агыйны хереглекчилер кооперативтеринден аңгыда, саарлыкчы эвес организациялар, а ол ышкаш хуузунда сайгарлыкчылар-дыр;

конкуренция (адааннажылга) — ол дээрге ажыл-агыйны чорудуп турар субъектилериниң адааннажылгалыг чарыжы-дыр, кажан оларның бот-тускайлаң ажылы хамаарышкан бараан рыногунга барааннар саарылгазының нинти байдалдарынга бирөөзиниң чаңгыс талалыг салдар чедире бээр аргазын дээштиг кызыгаарлап турар үеде ол адааннажылга-чарыштыг чоруттунган турары-дыр;

ак сеткилдиг эвес адааннажылга — ол дээрге сайгарлыкчы ажыл-чорудулгага ажыл-агыйны чорудуп турар субъектиниң артык эргелерни чедип алырынче угланган кандыг-даа хевирлиг ходелиишкиннери-дир, ол ходелиишкиннерге күштүг хоойлужудулгага, ажылгыр саарылганың чаңчылдарынга, ак сеткилдиг болурунуң, сарыылдыг болгаш чөптүг чоруктуң негелделеринге чорушкек болу бээри, ажыл-агыйны чорудуп турар оске субъектилерге — адааннажыкчыларга когаралды чедиргени ажыл-ишчи арын-нүүрүнге когаралды чедиргени-дир;

шиитпирлекчи байдал — ол дээрге солукчузу чок азы бот-боттарын орнаар барааннар (моон ыңай — тодаргай бараан дээр) чок бараан рыногунга ажыл-агыйжы субъектиниң азы элээн каш субъектилериниң тергиидээр хевирлиг онзагай байдалыдыр, ол байдал хамаарышкан бараан рыногунга бараан саарылгазының шиити негелделеринге шиитпирлиг салдарны чедирер азы ажыл-агыйжы оске субъектилериниң рынокка кирерин бергедедир арганы аңаа (оларга) берип турар. Тодаргай бараан рыногунга үлүү 35 хуудан болгаш ооң-даа хой ажыл-агыйжы субъектиниң байдалын, бир эвес ол субъект ооң үлүү айыттынган хемчээлден ажыг-даа бол, рынокка ооң байдалы шиитпирлекчи эвес дээрзин кажан бадыткан көргүскен таварылгалардан аңгыда, тергиидээн хевирлиг шиитпирлекчи деп санаар. Тодаргай бараан рыногунга үлүү 65 хуудан эвээш ажыл-агыйжы субъектиниң байдалын, бир эвес ону монополияга удур орган ажыл-агыйжы субъектиниң рынокта үлүүнүң быжыг туруштуун, адааннажыкчыларның рынокта үлүүнүң хамаарышкан хемчээлин, чаа адааннажыкчыларның ол рынокка кирер аргазын азы бараан рыногун тодаргайлаан оскедаа негелделерни барымдаалап көрбүшаан доктааткан болза, тергиидээн хевирлиг шиитпирлекчи байдал кылдыр база санаар. Тодаргай бараан рыногунга үлүү 35 хуудан ажыг эвес ажыл-агыйжы субъектиниң байдалын тергиидээн хевирлиг шиитпирлекчи байдал кылдыр санавас:

монополистиг ажыл-чорудулга — ол дээрге ажыл-агыйжы субъектиниң азы күүсекчи эрге-чагырганың федералдыг органының, Россия Федерациязының субъектизиниң күүсекчи эрге-чагырга органының болгаш чер-черниң бот-башкарылга органының монополияга удур хоойлужудулгага чорушкек болгаш адааннажылганы болдурбазынче, кызыгаарлаарынче азы чайладырынче угланган ходелиишкиннери (ходелбээни)-дир;

тергиидекчи монополистиг бедик өртек — ол дээрге бараан рыногунга тергиидээн хевирлиг шиитпирлекчи байдалдыг ажыл-агыйжы субъектиниң немелде арыг орулганы алыр болгаш (азы) үндезин чок барган чарыгдалдарын садыгжының күсели-биле эгидер сорулга-биле садып алган бараанының өртээ-дир азы бараан рыногунга садыгжы болуп, тергиидээн хевирлиг шиитпирлекчи байдалдыг ажыл-агыйжы субъектиниң ук бараанны садары карылгалыг болур деңнелге болгаш ынчаар доктааткан түннелинде рыноктан адааннажыкчыларны үндүр кызып, адааннажылганы кызыгаарлаан азы кызыгаарлап болгу дег кылдыр доктааткан бараан өртээ-дир;

ажыл-агыйжы ниитилеллерниң устав капиталының акцияларны (үлүг-хууларны) садып алыры — ол дээрге ук акцияларны садып алыры-дыр, а ол ышкаш кады ажылдажылга дугайында идегежир башкарылга керээлеринге, дагзыышкынга азы оске-даа дугуржулгаларга үндезилээш, бадылаар эргелерни бот-тускайлаң азы ол акцияларда (үлүг-хууда) төлээлекчилерин дамчыштыр оске-даа арганы алыры-дыр;

кижилериниң бөлүү — ол дээрге юридиктиг эргелигларниң азы юридиктиг эргелиг болгаш ажылдан турар кижилериниң нинти ады-дыр, оларга хамаарыштыр дараазында негелделериниң бирөөзи азы шуптузу күүсеттинген тинген турар ужурлуг:

чаңгыс кижи азы элээн каш кижилер дугуржулганың (дугурушкан ходелиишкиннериниң) түннелинде (ооң иштинде садып алыр, садар керээлерге, кады ажылдажылга дугайында идегежир башкарылгага, дагзыышкынга азы оске-даа дугуржулгаларга үндезилээш) юридиктиг эргелигниң устав капиталын (салыышкынны) тургускан акцияларга (салыышкыннарга, үлүг-хууга) хамааржыр бадылаашкыннарның 50-ден хөй хуузун дорту-биле азы кыйыындан башкарар эргелиг. Ынчаарга юридиктиг эргелиглер бадылаашкыннарны хажыызындан башкарары дээрге, ол бадылаашкыннарны үшкү кижилерни дамчыштыр башкарары-дыр, бирги кижи оларга хамаарыштыр үстүнде айыттынган эргелиг азы бүрүн эргелиг болур;

ийи азы оон-даа хөй кижилериниң аразында керээ чардынган турар ужурлуг, керээниң чаңгыс азы элээн каш киржикчилериниң сайгарлыкчы ажыл-чорудулгазын башкарар негелделерин тодаргайлаар, оске-даа кижилер оларның күүсекчи органының хүлээлгелерин боттандырар эргени ол керээ-биле тыпсыр;

юридиктиг эргелигниң күүсекчи органының болгаш (азы) директорлар чөвүлелиниң (хайгаракчы чөвүлелдиң) составының 50-ден ажыг хуузун юридиктиг эргелиг орган томуйлаар эргелиг;

ажылдан турар ол-ла кижилер ийи болгаш оон-даа хой юридиктиг эргелиглериниң күүсекчи органының болгаш (азы) директорлар чөвүлелиниң (хайгаракчы чөвүлелдиң) составының 50-ден ажыг хуузун төлээлээр.

Бо Хоойлунуң ажыл-агыйны чорудуп турар субъектилерге хамаарышкан үүлдери бөлүк кижилерге база хамааржыр.

II КЕЗЕК
МОНОПОЛИСТИГ АЖЫЛ-ЧОРУДУЛГА

5 чүүл. Рынокка шиитпирлекчи байдалды ажыл-агыйны кылып турар субъектиниң соора ажыглай бээри

1. Ажыл-агыйны чорудуп турар субъектиниң (бөлүк кижилериниң) адааннажылганы кызыгаарлаар болгаш (азы) ажылды чорудуп турар оске субъектилериниң азы ажылдан турар кижилериниң эрге-ажыын когарадыр азы когарадып болгу дег ындыг түннелдиг ходелиишкиннери, ооң иштинде дараазында ходелиишкиннери, чижээ:

рынокка барааннар чедишпес чорукту тургузар азы деткиир, чок болза өртектерни остүрер сорулгалыг азы түннелдиг кылдыр барааннарны садыг-саарылгадан ушту-ру;

керээлиг кадызынга ажык чок негелделерлиг керээни азы керээниң байдалынга хамаарышпас негелделерни (саң-хөөнүң акша-хөрөнгүлерин, оске-даа эт-хөрөңгини, эт-хөрөңги эргелерин, удур агентинин ажылчын күжүн болгаш оске-даа үүлдерни дамчыдып бээрин барымдаа чокка негээри) аңаа албадаары;

ажыл-агыйны чорудуп турар оске субъектилерге деңнээрге, керээлиг кадызын деңнээн эвес байдалга тургузар ылгай көрүүшкүннүг негелделерни керээге киирери;

керээлиг кадызы (хереглекчи) сонуургалдыг эвес барааннарга хамааржыр үүлдерни киирер чүгле ындыг негелде-биле керээ чарарынга чөпшээрежири;

ажыл чорудуп турар оске субъектилериниң рынокка киржиринге (азы рынокта үнеринге) моондактарны тургузары;

өртектер тургузарының нормативтиг актылар-биле доктааткан чурумун үрээри;

тергиидекчи бедик (чавыс) өртектерни доктаадыры;

хереглекчилериниң сонуургалы азы чагыглары бар барааннары карылга чокка бүдүрер аргазы турбуже, ол барааннарны бүдүрерин кызырары азы соксадыры;

хереглээн бараанны бүдүрер азы чорудуп бээр арга бар турбуже, тус-тус садып алыкчылар-биле (чагыкчылар-биле) керээ чарарындан барымдаа чокка ойталаары хоруглуг.

2. Ажыл-агыйны чорудуп турар субъектиниң бо үүлдүн I пунктузунда айыттынган ходелиишкиннери, чижээ, социал-экономиктиг адырга түннелди бээрин, хамаарышкан бараан рынокунга багай уржуктардан артык эки түннелдерлиг дээрзин ол субъект бадыткан көргүзер болза, ооң ходелиишкиннери онзагай таварылгаларда дүрүмге дүгжүр кылдыр хүлээн көрдүнген туруп болур.

6 чүүл. Ажыл-агыйны чорудуп турар субъектиниң адааннажылганы кызыгаарлаар дугуржулгалары (дугурушкан ходелиишкиннери).

1. Тодаргай бараан рынокунга ниитизи-биле 35 хуудан ажыг үлүг-хуулуг (үлүг-хуулуг болгу дег) болгаш адааннажылгалыг ажыл-агыйны чорудуп турар субъектилериниң (арга-шинээлиг адааннажыкчыларын) дугуржулгалары (дугурушкан ходелиишкиннери) бир эвес түннелинде адааннажылганы кызыгаарлап турар азы кызыгаарлан болгу дег болза, ооң иштинде ол дугуржулгалар (дугурушкан ходелиишкиннер):

өртектерни (тарифтерни), чиигедиишкиннерни, немелделерни (чедир төлевирни), өртектер немелделерин доктаадырынче (деткиириңче);

аукционнарга болгаш садыгларга өртектерни бедидеринче, чавызадырынче азы хевээр арттырарынче;

рынокту, девискээр принцивин, сайгарын садарының азы садыш алырының хемчээлин, сайгарын турар барааннарның ассортиментизин, садыгжыларның (чагыкчыларның) бөлүүн барымдаалап, аңгылап чарарынче;

чамдык садып алыкчыларбиле (чагыкчылар-биле) керээлер чарарындан ойталаарынче угланган болза, кандыг-даа хевир-биле чедип алдынган ындыг дугуржулгаларны (дугурушкан ходелиишкиннерни) хоруур болгаш доктааткан чурум езугаар долузу-биле азы чамдыызын күш чок деп санаар.

2. Адааннажылга чокка ажыл-агыйны чорудуп турар субъектилериниң бирөөзи шиитпирлекчи байдалдыг, а оскези ооң берикчизи азы садып алыкчызы (чагыкчызы) болуп турар үеде ындыг дугуржулгалар (дугурушкан ходелиишкиннер) бодунуң түннели-биле адааннажылганы кызыгаарлай бээр азы кызыгаарлап болгу дег болза, кандыг-даа хевир-биле чедип алдынган ындыг дугуржулгаларны хоруур болгаш доктааткан чурум езугаар бүрүнү-биле азы чамдыызын күш чок деп санаар.

3. Ажыл-агыйны чорудуп турар субъектилерни бо чүүл-биле көрдүнген дугуржулгалары (дугурушкан ходелиишкиннери) бо чүүлдүн 1 пунктузунда дорту-биле санап каанындан аңгыда, ол ходелиишкиннер ылаңгыя социал-экономиктиг адырга таарымчалыг түннелди бээр, хамаарышкан бараан рынокунга таарымча чок уржуктардан артык ажыктыг дээрзин ажыл-агыйжы субъектилер бир эвес бадыткан көргүзер болза, ындыг дугуржулгаларны (дугурушкан ходелиишкиннерни) онзагай таварылгаларда дүрүмге дүгжүр деп санап болур.

4. Саарлыкчы организацияларның саарлыкчы ажыл-чорудулганы боттандырары адааннажылганы кызыгаарлаар азы кызыгаарлап болгу дег болза, ындыг ажыл-чорудулганың холбаштырылгазын боттандырарын саарылгалыг организацияларның каттыжыышкыннарынга (эвилелдеринге азы ассоциацияларынга), ажыл-агый ниитилеллеринге болгаш эштежилгелеринге хоруур.

Айыттынган негелделериниң хажыдыышкыны сайгарлыкчы ажыл-чорудулганы холбаштырарын боттандырын турар саарлыкчы организацияларның каттыжыышкынын (эвилелин азы ассоциациязын) монополияга удур федералдыг органның (девискээр органының ооң эрге-хүлээлгелериниң хемчээли-биле) негелдезин езугаар суд чуруму-биле тарадып дүжүреринге үндезин болур.

7 чүүл. Күүсекчи эрге-чагырганың федералдыг органнарының, Россия Федерациязының субъектилериниң күүсекчи эрге-чагырга органнарының болгаш чер-черниң бот-башкарылга органнарының адааннажылганы кызыгаарлаарынче угланган актылары болгаш ходелиишкиннери

1. Ажыл-агыйны чорудуп турар субъектилериниң боттускайлаң чоруун кызыгаарлап, ажыл-агыйжы чамдык субъектилериниң ажыл-чорудулгазынга хамаарыштыр ылгай көрүүшкүннүг азы аңаа удурланыштыр таарымчалыг байдалдарны тургузар актыларны хүлээп алырын болгаш (азы) ходелиишкиннерни кылырын, бир эвес ол актылар азы ходелиишкиннер бодунуң түннели-биле адааннажылганы кызыгаарлаар болгаш (азы) ажыл-агыйжы субъектилериниң азы хамаатыларның эрге-ажыын кызыгдаар хевирлиг болза, ындыг актыларны хүлээп алырын болгаш ходелиишкиннерни кылырын **күүсекчи эрге-чагырганың федералдыг органнарына, Россия Федерациязының субъектилериниң күүсекчи эрге-чагырга органнарына болгаш чер-черниң бот-башкарылга органнарынга хоруур,** ооң иштинде:

ажыл-чорудулганың кандыг-бир адырынга ажыл-агыйжы чаа субъектилерни тургузарынга кызыгаарлаашкыннаоны кылыры, а ол ышкаш Россия Федерациязының хоойлужудулгазыбиле доктааткан таварылгалардан аңгыда, ажыл-чорудулганың чамдык хевирлерин боттандырарынга азы барааннарның тодаргай хевирлерин бүдүреринге хамаарыштыр хоруушкуннарны доктаадыры:

кандыг-бир адырга ажыл-чорудулганы ажыл-агыйжы субъектилериниң боттандырарын барымдаа чокка моондактаары;

Россия Федерациязының бир девискээринден (республиказындан, крайындан, облазындан, районундан, хоорайындан, хоорайда районундан) оске девискээринге барааннарны садарынга (садып алырынга, орнаарынга, тып алырынга база) хамааарыштыр хоруушкуннарны доктаадыры азы ажыл-агыйжы субъектилериниң барааннарны садар (тывар, садып алыр, орнаар) эргелерин оске-даа хевир-биле кызыгаарлаары;

садып алыкчыларның (чагыкчыларның) тодаргай бөлүүнге барааннарны бирги ээлчегде чорудуп бээр (ажылдарны күүседир, ачы-дузаны чедирер) дугайында азы **Россия Федерациязының** хоойлужудулгалары-биле азы оске-даа нормативтиг актылары-биле доктааттынган чугулалап мурнадыр шиитпирлээр үүлдерни барымдаалавайн, керээлерни мурнадыр чарар дугайында айтыышкыннарны ажыл-агыйжы субъектилерге бээри;

ажыл-чорудулганың кандыг-бир адырынга ажыл-агыйжы чаа субъектилерни тургузарын барымдаа чокка моондактаары;

кайы-бир бараан рынокунга ажылдап турар ажыл-агыйжы оске субъектилерге хамаарыштыр тергиидекчи байдалга тургузуп, ажыл-**агыйжы тус субъектиге азы ажыл-агыйжы элээн каш субъектилерге** чиигелделерни барымдаа чокка тыпсыры хоруглуг.

Ажыл-агыйжы субъектилерни тургузар, эде организастаар болгаш тарадып дүжүрер (монополияга удур хоойлужудулга-биле көрдүнген таварылгаларда), а ол ышкаш ажыл-агыйжы тус субъектиге азы ажыл-агыйжы элээн каш субъектилерге чиигелделерни тыпсыр айтыыргылар талазы-биле күүсекчи эрге-чагырганың федералдыг органнарының, Россия Федерациязының субъектилериниң күүсекчи эрге-чагырга органнарының болгаш чер-черниң бот-башкарылга органнарының шиитпирлери Россия Федерациязының хоойлужудулга актылары-биле оске үүл көрдүнмээн болза, монополияга удур федералдыг орган-биле дугуруштунган турар ужурлуг.

2. Барааннарны бүдүрерин азы сайгарарын тергиидекчи кылдыр монополизастаар сорулга-биле министерстволарны, күрүне комитеттерин, күүсекчи эрге-чагырганың федералдыг өскедаа органнарын, Россия Федерациязының субъектилериниң күүсекчи эрге-чагырга органнарын болгаш чер-черниң бот-башкарылга органнарын немей тургузары, ол ышкаш боттандырары адааннажылганы кызыгаарлаар магат чок ындыг түннелдиг болур бүрүн эргелерни министерстволарга, күрүне комитеттеринге азы күүсекчи эрге-чагырганың федералдыг оске-даа органнарынга, Россия Федерациязының субъектилериниң күүсекчи эрге-чагырга органнарынга болгаш чер-черниң бот-башкарылга органнарынга тыпсыры хоруглуг.

Күүсекчи эрге-чагырганың федералдыг органнарының, Россия Федерациязының субъектилериниң күүсекчи эрге-чагырга органнарының болгаш чер-черниң бот-башкарылга органнарының адааннажылганы кызыгаарлаарынче угланган актылары болгаш ходелиишкиннери

1. Ажыл-агыйны чорудуп турар субъектилериниң боттускайлаң чоруун кызыгаарлап, ажыл-агыйжы чамдык субъектилериниң ажыл-чорудулгазынга хамаарыштыр ылгай көрүүшкүннүг азы аңаа удурланыштыр таарымчалыг байдалдарны тургузар актыларны хүлээп алырын болгаш (азы) ходелиишкиннерни кылырын, бир эвес ол актылар азы ходелиишкиннер бодунуң түннели-биле адааннажылганы кызыгаарлаар болгаш (азы) ажыл-агыйжы субъектилериниң азы хамаатыларның эрге-ажыын кызыгдаар хевирлиг болза, ындыг актыларны хүлээп алырын болгаш ходелиишкиннерни кылырын **күүсекчи эрге-чагырганың федералдыг органнарына, Россия Федерациязының субъектилериниң күүсекчи эрге-чагырга органнарына болгаш чер-черниң бот-башкарылга органнарынга хоруур,** ооң иштинде:

ажыл-чорудулганың кандыг-бир адырынга ажыл-агыйжы чаа субъектилерни тургузарынга кызыгаарлаашкыннаоны кылыры, а ол ышкаш Россия Федерациязының хоойлужудулгазыбиле доктааткан таварылгалардан аңгыда, ажыл-чорудулганың чамдык хевирлерин боттандырарынга азы барааннарның тодаргай хевирлерин бүдүреринге хамаарыштыр хоруушкуннарны доктаадыры:

кандыг-бир адырга ажыл-чорудулганы ажыл-агыйжы субъектилериниң боттандырарын барымдаа чокка моондактаары;

Россия Федерациязының бир девискээринден (республиказындан, крайындан, облазындан, районундан, хоорайындан, хоорайда районундан) оске девискээринге барааннарны садарынга (садып алырынга, орнаарынга, тып алырынга база) хамааарыштыр хоруушкуннарны доктаадыры азы ажыл-агыйжы субъектилериниң барааннарны садар (тывар, садып алыр, орнаар) эргелерин оске-даа хевир-биле кызыгаарлаары;

садып алыкчыларның (чагыкчыларның) тодаргай бөлүүнге барааннарны бирги ээлчегде чорудуп бээр (ажылдарны күүседир, ачы-дузаны чедирер) дугайында азы **Россия Федерациязының** хоойлужудулгалары-биле азы оске-даа нормативтиг актылары-биле доктааттынган чугулалап мурнадыр шиитпирлээр үүлдерни барымдаалавайн, керээлерни мурнадыр чарар дугайында айтыышкыннарны ажыл-агыйжы субъектилерге бээри;

ажыл-чорудулганың кандыг-бир адырынга ажыл-агыйжы чаа субъектилерни тургузарын барымдаа чокка моондактаары;

кайы-бир бараан рынокунга ажылдап турар ажыл-агыйжы оске субъектилерге хамаарыштыр тергиидекчи байдалга тургузуп, ажыл-**агыйжы тус субъектиге азы ажыл-агыйжы элээн каш субъектилерге** чиигелделерни барымдаа чокка тыпсыры хоруглуг.

Ажыл-агыйжы субъектилерни тургузар, эде организастаар болгаш тарадып дүжүрер (монополияга удур хоойлужудулга-биле көрдүнген таварылгаларда), а ол ышкаш ажыл-агыйжы тус субъектиге азы ажыл-агыйжы элээн каш субъектилерге чиигелделерни тыпсыр айтыыргылар талазы-биле күүсекчи эрге-чагырганың федералдыг органнарының, Россия Федерациязының субъектилериниң күүсекчи эрге-чагырга органнарының болгаш чер-черниң бот-башкарылга органнарының шиитпирлери Россия Федерациязының хоойлужудулга актылары-биле оске үүл көрдүнмээн болза, монополияга удур федералдыг орган-биле дугуруштунган турар ужурлуг.

2. Барааннарны бүдүрерин азы сайгарарын тергиидекчи кылдыр монополизастаар сорулга-биле министерстволарны, күрүне комитеттерин, күүсекчи эрге-чагырганың федералдыг өскедаа органнарын, Россия Федерациязының субъектилериниң күүсекчи эрге-чагырга органнарын болгаш чер-черниң бот-башкарылга органнарын немей тургузары, ол ышкаш боттандырары адааннажылганы кызыгаарлаар магат чок ындыг түннелдиг болур бүрүн эргелерни министерстволарга, күрүне комитеттеринге азы күүсекчи эрге-чагырганың федералдыг оске-даа органнарынга, Россия Федерациязының субъектилериниң күүсекчи эрге-чагырга органнарынга болгаш чер-черниң бот-башкарылга органнарынга тыпсыры хоруглуг.

7 чүүл. Күүсекчи эрге-чагырганың федералдыг органнарының, Россия Федерациязының субъектилериниң күүсекчи эрге-чагырга органнарының болгаш чер-черниң бот-башкарылга органнарының адааннажылганы кызыгаарлаарынче угланган актылары болгаш ходелиишкиннери

1. Ажыл-агыйны чорудуп турар субъектилериниң боттускайлаң чоруун кызыгаарлап, ажыл-агыйжы чамдык субъектилериниң ажыл-чорудулганы кызыгаарлаар азы кызыгаарлап болгу дег болза, ындыг ажыл-чорудулганың холбаштырылгазын боттандырарын саарылгалыг организацияларның каттыжыышкыннарынга (эвилелдеринге азы ассоциацияларынга), ажыл-агый ниитилеллеринге болгаш эштежилгелеринге хоруур.

Айыттынган негелделериниң хажыдыышкыны сайгарлыкчы ажыл-чорудулганы холбаштырарын боттандырын турар саарлыкчы организацияларның каттыжыышкынын (эвилелин азы ассоциациязын) монополияга удур федералдыг органның (девискээр органының ооң эрге-хүлээлгелериниң хемчээли-биле) негелдезин езугаар суд чуруму-биле тарадып дүжүреринге үндезин болур.

7 чүүл. Күүсекчи эрге-чагырганың федералдыг органнарының, Россия Федерациязының субъектилериниң күүсекчи эрге-чагырга органнарының болгаш чер-черниң бот-башкарылга органнарының адааннажылганы кызыгаарлаарынче угланган актылары болгаш ходелиишкиннери

1. Ажыл-агыйны чорудуп турар субъектилериниң боттускайлаң чоруун кызыгаарлап, ажыл-агыйжы чамдык субъектилериниң ажыл-чорудулганы кызыгаарлаар азы кызыгаарлап болгу дег болза, ындыг ажыл-чорудулганың холбаштырылгазын боттандырарын саарылгалыг организацияларның каттыжыышкыннарынга (эвилелдеринге азы ассоциацияларынга), ажыл-агый ниитилеллеринге болгаш эштежилгелеринге хоруур.

Айыттынган негелделериниң хажыдыышкыны сайгарлыкчы ажыл-чорудулганы холбаштырарын боттандырын турар саарлыкчы организацияларның каттыжыышкынын (эвилелин азы ассоциациязын) монополияга удур федералдыг органның (девискээр органының ооң эрге-хүлээлгелериниң хемчээли-биле) негелдезин езугаар суд чуруму-биле тарадып дүжүреринге үндезин болур.

8 чүүл. Күүсекчи эрге-чагырганың федералдыг органнарының, Россия Федерациязының субъектилериниң күүсекчи эрге-чагырга органнарының болгаш чер-черниң бот-башкарылга органнарының немей тургузары, ол ышкаш боттандырары адааннажылганы кызыгаарлаар магат чок ындыг түннелдиг болур бүрүн эргелерни министерстволарга, күрүне комитеттеринге азы күүсекчи эрге-чагырганың федералдыг оске-даа органнарынга, Россия Федерациязының субъектилериниң күүсекчи эрге-чагырга органнарынга болгаш чер-черниң бот-башкарылга органнарынга тыпсыры хоруглуг.

Күүсекчи эрге-чагырганың федералдыг органнарының, Россия Федерациязының субъектилериниң күүсекчи эрге-чагырга органнарының болгаш чер-черниң бот-башкарылга органнарының адааннажылганы кызыгаарлаарынче угланган актылары-биле оске үүл көрдүнмээн болза, монополияга удур федералдыг орган-биле дугуруштунган турар ужурлуг.

2. Барааннарны бүдүрерин азы сайгарарын тергиидекчи кылдыр монополизастаар сорулга-биле министерстволарны, күрүне комитеттерин, күүсекчи эрге-чагырганың федералдыг өскедаа органнарын, Россия Федерациязының субъектилериниң күүсекчи эрге-чагырга органнарын болгаш чер-черниң бот-башкарылга органнарын немей тургузары, ол ышкаш боттандырары адааннажылганы кызыгаарлаар магат чок ындыг түннелдиг болур бүрүн эргелерни министерстволарга, күрүне комитеттеринге азы күүсекчи эрге-чагырганың федералдыг оске-даа органнарынга, Россия Федерациязының субъектилериниң күүсекчи эрге-чагырга органнарынга болгаш чер-черниң бот-башкарылга органнарынга тыпсыры хоруглуг.

8 чүүл. Күүсекчи эрге-чагырганың федералдыг органнарының, Россия Федерациязының субъектилериниң күүсекчи эрге-чагырга органнарының болгаш чер-черниң бот-башкарылга органнарының адааннажылганы кызыгаарлаарынче угланган хемчеглерни боттандырар талазы-биле сүмелерни күүсекчи эрге-чагырганың федералдыг органнарының, Россия Федерациязының субъектилериниң күүсекчи эрге-чагырга органнарының болгаш чер-черниң бот-башкарылга органнарының адааннажылганы кызыгаарлаарынче угланган дугуржулгалары (дугурушкан ходелиишкиннери)

Адааннажылганы кызыгаарлаар болгаш кызыгаарлаар магат чок база (азы) ажыл-агыйжы субъектилериниң азы хамаатыларның эрге-ажыын кызагдаар түннелдиг болур **күүсекчи эрге-чагырганың федералдыг органының, Россия Федерациязының субъектилериниң күүсекчи эрге-чагырга органнарының, Россия Федерациязының субъектилериниң күүсекчи эрге-чагырга органнарының болгаш чер-черниң бот-башкарылга органнарының** кызыгдаар түннелдиг болур **күүсекчи эрге-чагырганың федералдыг органының, Россия Федерациязының субъектилериниң күүсекчи эрге-чагырга органнарының болгаш чер-черниң бот-башкарылга органнарының** кандыг-даа хевир-биле алдынган дугуржулгаларын (дугуруштунган ходелиишкиннерин) хоруур болгаш доктааттынган чурум езугаар бүрүнү-биле азы чамдыызын күш чок деп санаар, ооң иштинде дараазында үүлдерде угланган:

өртектерни (тарифтерни) бедидеринче, чавызадырынче азы хевээр арттырарынче;

девискээр принцивин, садарының болгаш садып алырының хемчээлин, сайгарып турар барааннарның ассортиментизин азы садыгжыларның азы садып алыкчыларның (чагыкчыларның) бөлүүн барымдаалап рынокту ангылаарынче;

ажыл-агыйжы субъектилериниң рынокка киржирин кызыгаарлаарынче азы оортан чайладырынче угланган дугуржулгаларны (дугуруштунган ходелиишкиннерни) хоруур болгаш доктааткан чурум езугаар бүрүнү-биле азы чамдыызын күш чок деп санаар.

9 чүүл. Күрүне эрге-чагыргазының болгаш күрүненин эргелеп-башкарылга органнарының албан-дужаалдыг кижилери:

сайгарлыкчы ажыл-чорудулганы бот-тускайлаң кылыры;

бодунуң өнчүзү кылдыр бүдүрүлгелеврлиг болуру;

ажыл-агыйжы эштежилгениң болгаш ниитилелдиниң ниити хуралы шиитпирлерни хүлээп алыр үеде боттарынга хамаарышкан акциялар, салыышкыннар, хуучу дадывырлар, үлүг-хуулар талазы-биле бот-тускайлаң азы төлээлекчизин дамчыштыр бадылаары;

ажыл-агыйжы субъектиниң эргелеп-башкарылга органнарынга албан-дужаалдарны ээлээри хоруглуг.

III КЕЗЕК
АК СЕТКИЛДИГ ЭВЕС АДААННАЖЫЛГА

10 чүүл. Ак сеткилдиг эвес адааннажылганың хевирлери

Ак сеткилдиг эвес адааннажылганы, ооң иштинде;

ажыл-агыйжы оске субъектиге карылгаларны таварыштырар азы ооң ажылгыр аталдарынга когаралды чедирер меге, шын эвес азы хажыдыышкынныг медээлерни нептередирин;

барааннарның характеринге, оларны белеткээр аргазынга, бүдүрер черинге, хереглел бүдүштеринге, шынарынга хамаарыштыр хереглекчилерни мегелеп будулдурарын;

ажыл-агыйжы субъект бүдүрүп азы сайгарып турар барааннарын ажыл-агыйжы оске субъектилериниң барааннары-биле эптиг эвес деннештирерин;

интеллектуалдыг

Бараан рыноктарынга адааннажылга (конкуренция) болгаш монополистиг ажыл-чорудулганы кызыгаарлаар дугайында РОССИЯ ФЕДЕРАЦИЯЗЫНЫҢ ХООЙЛУЗУ

(Уланчызы. Эгези 2-ги арында).

14 чүүл. Монополияга удур федералдыг органга (девискээр органынга) медээ бээр талазы-биле хүлээлге

Саарлыкчы болгаш саарлыкчы эвес организациялар (оларның удуртукчулары), күүсекчи эрге-чагырганың федералдыг органнары, Россия Федерациязының субъектилериниң күүсекчи эрге-чагырга органнары, чер-черниң бот-башкарылга органнары (оларның албан-дужаалдыг кижилери), хамаатылар, оон иштинде хуузунда сайгарлыкчылар, монополияга удур федералдыг органның (девискээр органының) негелдезин езугаар ылаптыг шын документилерни, бижимел болгаш аас-биле тайылбырны болгаш монополияга удур федералдыг орган (девискээр органы) бодунуң дүрүм езугаар ажыл-чорудулгазын боттандырарына эргежок чугула өскедаа медээни бээр хүлээлгелиг.

15 чүүл. Саарылганың чажыдын сагыыр талазы-биле монополияга удур федералдыг органның (девискээр органының) хүлээлгелери

Бо Хоойлунуң 13 болгаш **14 чүүлдеринге** үндезилээш, **монополияга удур федералдыг органның** (девискээр органының) алганы саарылга чажыдынга хамааржыр медээлерни чарлап болбас.

Саарылганың чажыдынга хамааржыр медээлерни монополияга удур федералдыг органның (девискээ, органының) ажылдакчылары чарлапкан таварылгада чедирген когаралдарны хамааты хоойлужудулгазынга дүүштүр эгидер.

16 чүүл. Бараан рыноктарын, адааннажылганы хөгжүдеринге идигни бээри, сайгарлыкчы чорукту деткиири

Бараан рыноктарын болгаш адааннажылганы хөгжүдеринге идигни бээр, сайгарлыкчы чорукту болгаш демонополизастаашкынны деткиир сорулга-биле монополияга удур федералдыг орган дараазында сүмелерни күүсекчи эрге-чагырганың федералдыг органнарынга, Россия Федерациязының субъектилериниң күүсекчи эрге-чагырга органнарынга болгаш чер-черниң бот-башкарылга органнарынга чорудуп берип болур:

чиигелделиг чээлилерни тыпсыр дугайында, а ол ышкаш тодаргай бараан рыногунга эң баштай киржип турар ажыл-агыйжы субъектилерге үндүүглер онаарын эвээжедир азы үндүүглерден оларны хостаар дугайында;

хостуг, таарыштырар болгаш доктаадып демдеглээн өртектерни ажыглаарының талаларын өскертир дугайында;

будүүлгенин болгаш саарылганың адырларынга чергелешкек структураларны тургузар болгаш хөгжүдер, оон иштинде төпчүткен инвестицияларнын болгаш чээлилериниң күсели-биле ажыл-агыйжы чамдык субъектилернин шиитпирлекчи тергиидээшкинниг байдалын чайладыр сорулга-биле бараннар бүдүрерин калбартыр хемчегларни акшаландырар дугайында;

даштыкынын инвестицияларын кириштирер, даштыкы инвестициялар-биле организацияны болгаш хостуг экономиктиг зоналарны тургузар дугайында;

экспорт-импорт чорудулгаларын төпшээрээр болгаш каайлы тарифтерин өскертир дугайында;

ажыл-чорудулганың төпшээрел алыр ужурлуг хевирлериниң даназызынга болгаш оларны төпшээрээр чурумунга өскерилгелер киирер дугайында.

Демонополизастаашкынның федералдыг программаларын, адааннажылганы хөгжүдер болгаш сайгарлыкчы чорукту деткиир программаларны боттандырарынга монополияга удур федералдыг орган киржир.

V КЕЗЕК

КҮРҮНЕ КОНТРОЛЮНУҢ ЧАМДЫК ХЕВИРЛЕРИ

17 чүүл. Саарлыкчы организацияларны болгаш оларның каттыжыышкыннарын тургузарынга, эде организастаарынга, тарадың дүжүреринге күрүне контролю

1. Саарлыкчы организациялар кол байдалын соора ажыглай бээрин азы адааннажылганы шеглээр сорулга-биле монополияга удур федералдыг орган:

саарлыкчы организацияларның, каттыжыышкыннарының (эвилелдериниң азы ассоциацияларының) тургустунарынга, каттыжыш холужарынга болгаш немей каттыжарынга;

өөлүг баланс өзугаар активтериниң түүү күш-ажыл төлевириниң адаккы 100 муң хемчээлинден ажыг болза, саарлыкчы организацияларның холуштур каттыжарынга болгаш немежиш каттыжарынга;

активтериниң хемчээли күш-ажыл төлевириниң адаккы 50 муң хемчээлинден ажыг күрүненик болгаш муниципалитеттиң чаңгыс аай бүдүрүлгелерин, бир эвес хамаарышкан бараан рыногунга үлүг 35 хуудан ажыг ажыл-агыйжы субъектинин тургустунарынга чедирер болза, арбитраж судунун хоойлу өзугаар күштүг болган шиитпири-биле тарадың дүжүреринге боттандырар таварылгадан аңгыда, тарадың дүжүреринге болгаш чарарынга (аңгылаарынга) күрүне контролюн боттандырар.

2. Бо чүүлдүң 1 пунктузу-биле көрдүнген тавзрылгаларда саарлыкчы болгаш саарлыкчы эвес организациялары тургузар, эде организастаар, тарадың дүжүрер дугайында шиитпирлерни хүлээп алыр кижилер азы органнар Россия Федерациязының хоойлужудулгазынга дүүштүр бүрүткээр органнарга киирер документилерден аңгыда безин, саарлыкчы болгаш саарлыкчы эвес организацияларны тургузар-га, эде организастаарынга, тарадың дүжүреринге төпшээрежилгени бээр дугайында дилегни монополияга удур федералдыг органга киирер болгаш ажыл-чорудулгазының кол хевирлериниң дугайында бүдүрүп. хамаарышкан бараан рыноктарынга сайгарып турар продукциязының (ажылдарының, ачы-дуза чедирилгелериниң) хемчээлиниң дугайында медээлерни бээр. Монополияга удур федералдыг орган өске-даа медээни негээр эргелиг.

Монополияга удур федералдыг органның бадылаанны медээлер даназызында көрдүнмээн медээлерни бээрин монополияга удур федералдыг органның негээр эргези чок.

Эргежок чугула документилерни алган хүүнден соңгаар 30 хонуктан оңай эвесте хүлээп алган шиитпириниң дугайында документилер берикчизинге монополияга удур федералдыг орган бижимел-биле дыңнадыр.

Айыттынган ол хуусааны эргежок чугула болу берген таварылгада монополияга удур федералдыг орган узаткан туруп болур, ынчалзажок немей узадыышкын 15 хонуктан ашпас ужурлуг.

3. Дилегни хандырары оны киирген хамаарылгалыг организацияның шиитпирлекчи байдалын күштелдиринге болгаш (азы) адааннажылганы кызыгаарлаарынга чедирип болуру киирген документилерни сайгарын көрүп турган үеде билдине берзе, монополияга удур федералдыг орган ол дилегни хандырарындан ойталаар эргелиг, ынчаарга сайгарган документилерде шиитпир хүлээп алырынга ужур-дузалыг медээ огулуг эвес болза, а ол ышкаш адааннажылганы хандырарынче угланган негелделерни күүсеткен таварылгада монополияга удур федералдыг орган дилегни хандырар эргелиг. Ынчаарда айыттынган негелделерни, а ол ышкаш ук негелделерни күүседириниң хуусааларын бо чүүлдүң 1 пунктузунда көрдүнген хөделиишкиннерни боттандырарынга төпшээрежилге дугайында монополияга удур федералдыг органның шиитпиринге айыткан турар ужурлуг.

Ол хөделиишкиннерден таарымчалыг ажыктыг чүүлдер оон иштинде социал-экономиктиг адырга, хамаарышкан бараан рыногунга таарымча чок үржуктарындан артык дээрзин саарлыкчы болгаш саарлыкчы эвес организацияларны тургузар, эде организастаар, тарадың дүжүрер дугайында шиитпирни хүлээп алган кижилер азы органнар бадыткан көргүзер болза, айыттынган таарымча чок үржуктар болдунар магат чок турза-даа, монополияга удур федералдыг орган ук дилегни хандырар эргелиг.

4. Тургузукчуларының активтерининң өртээнің түүү күш-ажыл төлевириниң адаккы 100 муң катап хемчээлинден ажыг саарлыкчы организацияларны тургузар дугайында медээни күрүне бүрүткелин кылган (күрүне реестринге өскерилгелерни киирген) хүүнден соңгаар 15 хонук хуусаада, а ол ышкаш активтериниң түүү баланс өзугаар күш ажыл төлевириниң адаккы 50 муң катап хемчээлинден ажыг саарлыкчы организацияларны холуштур каттыштырган дугайында медээни тургузукчуларның (тургузукчуларның бирээзиниң) бижимел билдириишкини-биле монополияга удур федералдыг органга дыңнадыр. Монополияга удур федералдыг органның баш бурунгаар төпшээрежилгези чокка тургустунган саарлыкчы организацияларның болгаш оларның каттыжыышкыннарының күрүне бүрүткээшкинин монополияга удур федералдыг органның (бодунуң эрге-хүлээлгелериниң хемчээли-биле девискээр органының) негелдезин өзугаар суд чуруму-биле күш чок деп санап болур.

9. Саарлыкчы организациялары бо чүүлдүң 4 пунктузу-биле доктааткан чурумну үревишаан тургусканы (холуштур катканы, немештир каттыштырганы) кол байдалдыг чоруктуң тыптырына азы адааннажылганы кызыгаарлаарынга чедиргени болгаш (азы) монополияга удур федералдыг органның бо чүүлдүң 6 пунктузунга дүүштүр кылган негелделерин күүсетпээни монополияга удур федералдыг органның (бодунуң эрге-хүлээлгелериниң хемчээли-биле девискээр органының) негелдезин езугаар күрүне бүрүткээшкинин суд чуруму-биле күш чок деп санаарынга үндезин болур.

18 чүүл. Саарлыкчы организацияларның устав капиталында акцияларны (үлүг-хууларны) садып алырда болгаш өске-даа таварылгаларда монополияга удур хоойлуну сагыырынга күрүне контролю

1. Юридиктиг албан чериниң, тус кижинин дилээнге үндезилээш, монополияга удур федералдыг органның баш бурунгаар төпшээрешкенин езугаар дараазында чүүлдерни боттандырар:

ажыл-агыйжы ниитилелдин устав капиталында бадылаар эргелиг акцияларны (үлүг-хууларны) сонуургалдыг кижи (бөлүк кижилер) садып алганда, ол кижи (бөлүк кижилер) айыттынган акцияларның (үлүг-хууларның) 20-ден ажыг хуузун башкарар эргени алыры. Ажыл-агыйжы ниитилел тургустунарда, оон тургузукчуларында бо негелде хамаарышпас:

сааржылганын чүүлү болур эт-хөрөнгинин баланс өртээ эт-хөрөнгизин ангылап турар ажыл-агыйжы субъектинин көөлүнде каттыштырар дугайында аңаа оон мурнунда дыңнаткан организацияны тургузары (холуштур кадары, немештир каттыштырар) адааннажылганы кызыгаарлаарынга чедирип магат чок деп түннелди кылыр болза, саарлыкчы организацияның балансылыг өртээниң 10 хуузундан ажыг болза, ажыл-агыйжы бир субъектиниң (бөлүк кижилерниң) ажыл-агыйжы өске субъектиниң кол бүдүрүлге чепсекхерекселдерин азы материалдыг эвес активтерин өнчү кылдыр алыры азы ажыглаары;

сайгарлыкчы ажыл-чорудулгазын ажыл-агыйжы субъектиниң башкарар негелде байдалдарын тодаргайлаар азы оон күүсекчи органының хүлээлгелерин боттандырар эргелерни кижиниң (бөлүк кижилерниң) чедип алыры.

2. Бо чүүлдүң 1 пунктузунда айыттынган кижилерниң активтериниң ниити түүү күш-ажыл төлевириниң адаккы 100 муң катап хемчээлинден ажыг азы оларның иштинден бирээзи тодаргай бараан рыногунда 35 хуудан ажыг үлүг-хуулуг ажыл-агыйжы субъектилериниң реестринге кирген болгаш айыттынган ажыл-агыйжы субъектиниң ажыл-чорудулгазын контрольдаар болук кижилер ол үлүг-хуунуң садып алыкчылары болуп турар таварылгаларда бо чүүлдүң 1 пунктузунда айыткан дугуржулгаларны боттандырарынга баш бурунгаар төпшээрежилге негеттинер.

Тодаргай бараан рыногунда 35 хуудан ажыг үлүг-хуулуг ажыл-агыйжы субъектилерниң Реестрин (моон ыңай Реестр дээр) тургузар чурумун Россия Федерациязының Чазаа тодаргайлаар.

3. Бо чүүлдүң 1 пунктузунда айыткан дугуржулгаларны кылырынга сонуургалдыг кижилер ол дугуржулгаларны кылырынга төпшээрежилгени бээр дугайында дилегни монополияга удур федералдыг органга киирер болгаш монополияга удур федералдыг органның бадылааны медээлер даназызынга дүүштүр шиитпир хүлээп алырынга эргежок чугула медээни дыңнадыр хүлээлгелиг.

8. Бо чүүлдүң 1 пунктузу-биле көрдүнген таварылгаларда саарлыкчы болгаш саарлыкчы эвес организацияларның күрүне бүрүткээшкинин, а ол ышкаш саарлыкчы организацияларның юридиктиг кижилерин күрүненің чаңгыс аай реестринден казыыр дугайында бижимел демдеглелди киирерин бүрүткээн орган монополияга удур федералдыг органның баш бурунгаар чүгле төпшээрежилгези-биле боттандырар.

Монополияга удур федералдыг органның баш бурунгаар төпшээрежилгези чокка тургустунган саарлыкчы организацияларның болгаш оларның каттыжыышкыннарының күрүне бүрүткээшкинин монополияга удур федералдыг органның (бодунуң эрге-хүлээлгелериниң хемчээли-биле девискээр органының) негелдезин өзугаар суд чуруму-биле күш чок деп санап болур.

9. Саарлыкчы организациялары бо чүүлдүң 4 пунктузу-биле доктааткан чурумну үревишаан тургусканы (холуштур катканы, немештир каттыштырганы) кол байдалдыг чоруктуң тыптырына азы адааннажылганы кызыгаарлаарынга чедиргени болгаш (азы) монополияга удур федералдыг органның бо чүүлдүң 6 пунктузунга дүүштүр кылган негелделерин күүсетпээни монополияга удур федералдыг органның (бодунуң эрге-хүлээлгелериниң хемчээли-биле девискээр органының) негелдезин өзугаар күрүне бүрүткээшкинин суд чуруму-биле күш чок деп санаарынга үндезин болур.

18 чүүл. Саарлыкчы организацияларның устав капиталында акцияларны (үлүг-хууларны) садып алырда болгаш өске-даа таварылгаларда монополияга удур хоойлуну сагыырынга күрүне контролю

1. Юридиктиг албан чериниң, тус кижинин дилээнге үндезилээш, монополияга удур федералдыг органның баш бурунгаар төпшээрешкенин езугаар дараазында чүүлдерни боттандырар:

ажыл-агыйжы ниитилелдин устав капиталында бадылаар эргелиг акцияларны (үлүг-хууларны) сонуургалдыг кижи (бөлүк кижилер) садып алганда, ол кижи (бөлүк кижилер) айыттынган акцияларның (үлүг-хууларның) 20-ден ажыг хуузун башкарар эргени алыры. Ажыл-агыйжы ниитилел тургустунарда, оон тургузукчуларында бо негелде хамаарышпас:

сааржылганын чүүлү болур эт-хөрөнгинин баланс өртээ эт-хөрөнгизин ангылап турар ажыл-агыйжы субъектинин көөлүнде каттыштырар дугайында аңаа оон мурнунда дыңнаткан организацияны тургузары (холуштур кадары, немештир каттыштырар) адааннажылганы кызыгаарлаарынга чедирип магат чок деп түннелди кылыр болза, саарлыкчы организацияның балансылыг өртээниң 10 хуузундан ажыг болза, ажыл-агыйжы бир субъектиниң (бөлүк кижилерниң) ажыл-агыйжы өске субъектиниң кол бүдүрүлге чепсекхерекселдерин азы материалдыг эвес активтерин өнчү кылдыр алыры азы ажыглаары;

сайгарлыкчы ажыл-чорудулгазын ажыл-агыйжы субъектиниң башкарар негелде байдалдарын тодаргайлаар азы оон күүсекчи органының хүлээлгелерин боттандырар эргелерни кижиниң (бөлүк кижилерниң) чедип алыры.

2. Бо чүүлдүң 1 пунктузунда айыттынган кижилерниң активтериниң ниити түүү күш-ажыл төлевириниң адаккы 100 муң катап хемчээлинден ажыг азы оларның иштинден бирээзи тодаргай бараан рыногунда 35 хуудан ажыг үлүг-хуулуг ажыл-агыйжы субъектилериниң реестринге кирген болгаш айыттынган ажыл-агыйжы субъектиниң ажыл-чорудулгазын контрольдаар болук кижилер ол үлүг-хуунуң садып алыкчылары болуп турар таварылгаларда бо чүүлдүң 1 пунктузунда айыткан дугуржулгаларны боттандырарынга баш бурунгаар төпшээрежилге негеттинер.

Тодаргай бараан рыногунда 35 хуудан ажыг үлүг-хуулуг ажыл-агыйжы субъектилериниң Реестрин (моон ыңай Реестр дээр) тургузар чурумун Россия Федерациязының Чазаа тодаргайлаар.

3. Бо чүүлдүң 1 пунктузунда айыткан дугуржулгаларны кылырынга сонуургалдыг кижилер ол дугуржулгаларны кылырынга төпшээрежилгени бээр дугайында дилегни монополияга удур федералдыг органга киирер болгаш монополияга удур федералдыг органның бадылааны медээлер даназызынга дүүштүр шиитпир хүлээп алырынга эргежок чугула медээни дыңнадыр хүлээлгелиг.

Бо чүүл-биле көрдүнген дугуржулгаларны кылырынга күрүне контролюн монополияга удур федералдыг орган бо Хоойлунуң 17 чүүлүнүң 2 пунктузу-биле көрдүнген чурумну езугаар боттандырар.

4. Дилегни хандырары ажыл-агыйжы субъектиниң (бөлүк кижилериниң) кол байдалын күштелдиринге болгаш (азы) адааннажылганы кызыгаарлаарынга чедирип болгу дег, а ол ышкаш шиитпирни хүлээп алырынга ужур-дузалыг медээни четпес кылдыр берген таварылгада монополияга удур федералдыг орган ол дилегни хандырарындан ойталаар эргелиг, ынчаарга адааннажылганы хандырарынче угланган негелделерни күүсеткен таварылгада монополияга удур федералдыг орган дилегни хандырар эргелиг. Ынчаарда айыттынган негелделерни, а ол ышкаш ук негелделерни күүседириниң хуусааларын бо чүүлдүң 1 пунктузунда көрдүнген хөделиишкиннерни боттандырарынга төпшээрежилге дугайында монополияга удур федералдыг органның шиитпиринге айыткан турар ужурлуг.

Ол хөделиишкиннерден таарымчалыг ажыктыг чүүлдер оон иштинде социал-экономиктиг адырга, хамаарышкан бараан рыногунга таарымча чок үржуктарындан артык дээрзин саарлыкчы болгаш саарлыкчы эвес организацияларны тургузар, эде организастаар, тарадың дүжүрер дугайында шиитпирни хүлээп алган кижилер азы органнар бадыткан көргүзер болза, айыттынган таарымча чок үржуктар болдунар магат чок турза-даа, монополияга удур федералдыг орган ук дилегни хандырар эргелиг.

4. Тургузукчуларының активтериниң өртээнің түүү күш-ажыл төлевириниң адаккы 100 муң катап хемчээлинден ажыг саарлыкчы организацияларны тургузар дугайында медээни күрүне бүрүткелин кылган (күрүне реестринге өскерилгелерни киирген) хүүнден соңгаар 15 хонук хуусаада, а ол ышкаш активтериниң түүү баланс өзугаар күш ажыл төлевириниң адаккы 50 муң катап хемчээлинден ажыг саарлыкчы организацияларны холуштур каттыштырган дугайында медээни тургузукчуларның (тургузукчуларның бирээзиниң) бижимел билдириишкини-биле монополияга удур федералдыг органга дыңнадыр. Монополияга удур федералдыг органның баш бурунгаар төпшээрежилгези чокка тургустунган саарлыкчы организацияларның болгаш оларның каттыжыышкыннарының күрүне бүрүткээшкинин монополияга удур федералдыг органның (бодунуң эрге-хүлээлгелериниң хемчээли-биле девискээр органының) негелдезин өзугаар суд чуруму-биле күш чок деп санап болур.

Дугуржулгалар күүселдезинин, ылаңгыя социал-экономиктиг адырга таарымчалыг ажыктыы хамаарышкан бараан рыногунга таарымча чок үржуктарындан ажыг болур дээрзин дугуржулганың киржикчилери бадыткап көргүскен таварылгада монополияга удур федералдыг орган дилегни база хандырар эргелиг.

5. Бо чүүлдүң 1 пунктузунда айыткан кижилериниң активтер өртээниң балансылыг түүү күш-ажыл төлевириниң адаккы 50 муң катап хемчээлинден ажыг болза, бо чүүлдүң 1 пунктузунда айыткан дугуржулгаларны кылганының сөөлүнде 15 хонук хуусаада юридиктиг албан чериниң азы кижиниң билдириишкини-биле монополияга удур федералдыг органга дыңнадыр. Өртээниң балансылыг түүү күш-ажыл төлевириниң адаккы 50 муң катап хемчээлинден ажыг ийи болгаш оон-даа хөй ажыл-агыйжы субъектилериниң, азы чаңгыс аай бараан бөлүүнүң аайы-биле Реестрге киирген, азы чаңгыс азы олла бүдүрүлге-амыдырал чорудулгазының янзы-бүрү хевирлиг барааннар бөлүктериниң аайы-биле Реестрге киирген ажыл-агыйжы субъектилериниң күүсекчи органнарынга болгаш директорлар чөвүлелдеринге (хайгааракчы чөвүлелдеринге) киржип эгелээн таварылгада тус кижи айыткан органнарга азы чөвүлелдерге киргениниң сөөлүнде 15 хонук хуусаада ол дугайында монополияга удур федералдыг органга дыңнадыр. Монополияга удур федералдыг орган узаткан сорулга-биле монополияга удур федералдыг органның (девискээр органының) негелдезин езугаар ол дугуржулганың киржикчилериниң балансылыг өртээниң 10 хуузундан ажыг болза, ажыл-агыйжы бир субъектиниң (бөлүк кижилерниң) ажыл-агыйжы өске субъектиниң кол бүдүрүлге чепсекхерекселдерин азы материалдыг эвес активтерин өнчү кылдыр алыры азы ажыглаары;

сайгарлыкчы ажыл-чорудулгазын ажыл-агыйжы субъектиниң башкарар негелде байдалдарын тодаргайлаар азы оон күүсекчи органының хүлээлгелерин боттандырар эргелерни кижиниң (бөлүк кижилерниң) чедип алыры.

2. Бо чүүлдүң 1 пунктузунда айыткан кижилерниң активтериниң ниити түүү күш-ажыл төлевириниң адаккы 100 муң катап хемчээлинден ажыг азы оларның иштинден бирээзи тодаргай бараан рыногунда 35 хуудан ажыг үлүг-хуулуг ажыл-агыйжы субъектилериниң реестринге кирген болгаш айыттынган ажыл-агыйжы субъектиниң ажыл-чорудулгазын контрольдаар болук кижилер ол үлүг-хуунуң садып алыкчылары болуп турар таварылгаларда бо чүүлдүң 1 пунктузунда айыткан дугуржулгаларны боттандырарынга баш бурунгаар чүгле төпшээрежилгези-биле боттандырар.

Монополияга удур федералдыг органның баш бурунгаар төпшээрежилгези чокка тургустунган саарлыкчы организацияларның болгаш оларның каттыжыышкыннарының күрүне бүрүткээшкинин монополияга удур федералдыг органның (бодунуң эрге-хүлээлгелериниң хемчээли-биле девискээр органының) негелдезин өзугаар суд чуруму-биле күш чок деп санап болур.

9. Саарлыкчы организациялары бо чүүлдүң 4 пунктузу-биле доктааткан чурумну үревишаан тургусканы (холуштур катканы, немештир каттыштырганы) кол байдалдыг чоруктуң тыптырына азы адааннажылганы кызыгаарлаарынга чедиргени болгаш (азы) монополияга удур федералдыг органның бо чүүлдүң 6 пунктузунга дүүштүр кылган негелделерин күүсетпээни монополияга удур федералдыг органның (бодунуң эрге-хүлээлгелериниң хемчээли-биле девискээр органының) негелдезин өзугаар күрүне бүрүткээшкинин суд чуруму-биле күш чок деп санаарынга үндезин болур.

18 чүүл. Саарлыкчы организацияларның устав капиталында акцияларны (үлүг-хууларны) садып алырда болгаш өске-даа таварылгаларда монополияга удур хоойлуну сагыырынга күрүне контролю

1. Юридиктиг албан чериниң, тус кижинин дилээнге үндезилээш, монополияга удур федералдыг органның баш бурунгаар төпшээрешкенин езугаар дараазында чүүлдерни боттандырар:

ажыл-агыйжы ниитилелдин устав капиталында бадылаар эргелиг акцияларны (үлүг-хууларны) сонуургалдыг кижи (бөлүк кижилер) садып алганда, ол кижи (бөлүк кижилер) айыттынган акцияларның (үлүг-хууларның) 20-ден ажыг хуузун башкарар эргени алыры. Ажыл-агыйжы ниитилел тургустунарда, оон тургузукчуларында бо негелде хамаарышпас:

сааржылганын чүүлү болур эт-хөрөнгинин баланс өртээ эт-хөрөнгизин ангылап турар ажыл-агыйжы субъектинин көөлүнде каттыштырар дугайында аңаа оон мурнунда дыңнаткан организацияны тургузары (холуштур кадары, немештир каттыштырар) адааннажылганы кызыгаарлаарынга чедирип магат чок деп түннелди кылыр болза, саарлыкчы организацияның балансылыг өртээниң 10 хуузундан ажыг болза, ажыл-агыйжы бир субъектиниң (бөлүк кижилерниң) ажыл-агыйжы өске субъектиниң кол бүдүрүлге чепсекхерекселдерин азы материалдыг эвес активтерин өнчү кылдыр алыры азы ажыглаары;

сайгарлыкчы ажыл-чорудулгазын ажыл-агыйжы субъектиниң башкарар негелде байдалдарын тодаргайлаар азы оон күүсекчи органының хүлээлгелерин боттандырар эргелерни кижиниң (бөлүк кижилерниң) чедип алыры.

2. Бо чүүлдүң 1 пунктузунда айыткан кижилерниң активтериниң ниити түүү күш-ажыл төлевириниң адаккы 100 муң катап хемчээлинден ажыг азы оларның иштинден бирээзи тодаргай бараан рыногунда 35 хуудан ажыг үлүг-хуулуг ажыл-агыйжы субъектилериниң реестринге кирген болгаш айыттынган ажыл-агыйжы субъектиниң ажыл-чорудулгазын контрольдаар болук кижилер ол үлүг-хуунуң садып алыкчылары болуп турар таварылгаларда бо чүүлдүң 1 пунктузунда айыткан дугуржулгаларны боттандырарынга баш бурунгаар төпшээрежилге негеттинер.

Тодаргай бараан рыногунда 35 хуудан ажыг үлүг-хуулуг ажыл-агыйжы субъектилериниң Реестрин (моон ыңай Реестр дээр) тургузар чурумун Россия Федерациязының Чазаа тодаргайлаар.

3. Бо чүүлдүң 1 пунктузунда айыткан дугуржулгаларны кылырынга сонуургалдыг кижилер ол дугуржулгаларны кылырынга төпшээрежилгени бээр дугайында дилегни монополияга удур федералдыг органга киирер болгаш монополияга удур федералдыг органның бадылааны медээлер даназызынга дүүштүр шиитпир хүлээп алырынга эргежок чугула медээни дыңнадыр хүлээлгелиг.

Бо чүүл-биле көрдүнген дугуржулгаларны кылырынга күрүне контролюн монополияга удур федералдыг орган бо Хоойлунуң 17 чүүлүнүң 2 пунктузу-биле көрдүнген чурумну езугаар боттандырар.

4. Дилегни хандырары ажыл-агыйжы субъектиниң (бөлүк кижилериниң) кол байдалын күштелдиринге болгаш (азы) адааннажылганы кызыгаарлаарынга чедирип болгу дег, а ол ышкаш шиитпирни хүлээп алырынга ужур-дузалыг медээни четпес кылдыр берген таварылгада монополияга удур федералдыг орган ол дилегни хандырарындан ойталаар эргелиг, ынчаарга адааннажылганы хандырарынче угланган негелделерни күүсеткен таварылгада монополияга удур федералдыг орган дилегни хандырар эргелиг. Ынчаарда айыттынган негелделерни, а ол ышкаш ук негелделерни күүседириниң хуусааларын бо чүүлдүң 1 пунктузунда көрдүнген хөделиишкиннерни боттандырарынга төпшээрежилге дугайында монополияга удур федералдыг органның шиитпиринге айыткан турар ужурлуг.

Дугуржулгалар күүселдезинин, ылаңгыя социал-экономиктиг адырга таарымчалыг ажыктыы хамаарышкан бараан рыногунга таарымча чок үржуктарындан ажыг болур дээрзин дугуржулганың киржикчилери бадыткап көргүскен таварылгада монополияга удур федералдыг орган дилегни база хандырар эргелиг.

5. Бо чүүлдүң 1 пунктузунда айыткан кижилериниң активтер өртээниң балансылыг түүү күш-ажыл төлевириниң адаккы 50 муң катап хемчээлинден ажыг болза, бо чүүлдүң 1 пунктузунда айыткан дугуржулгаларны кылганының сөөлүнде 15 хонук хуусаада юридиктиг албан чериниң азы кижиниң билдириишкини-биле монополияга удур федералдыг орган дыңнадыр. Өртээниң балансылыг түүү күш-ажыл төлевириниң адаккы 50 муң катап хемчээлинден ажыг ийи болгаш оон-даа хөй ажыл-агыйжы субъектилериниң, азы чаңгыс аай бараан бөлүүнүң аайы-биле Реестрге киирген, азы чаңгыс азы олла бүдүрүлге-амыдырал чорудулгазының янзы-бүрү хевирлиг барааннар бөлүктериниң аайы-биле Реестрге киирген ажыл-агыйжы субъектилериниң күүсекчи органнарынга болгаш директорлар чөвүлелдеринге (хайгааракчы чөвүлелдеринге) киржип эгелээн таварылгада тус кижи айыткан органнарга азы чөвүлелдерге киргениниң сөөлүнде 15 хонук хуусаада ол дугайында монополияга удур федералдыг органга дыңнадыр. Монополияга удур федералдыг орган дыңнадырда, билдириишкин ээзи кижи бо чүүлдүң 3 пунктузу-биле көрдүнген медээни аңаа билдириишкин-биле қады киирер.

6. Кылдынганының дугайында дыңнаткан ол дугуржулга ажыл-агыйжы субъектиниң (бөлүк кижилериниң) кол байдалының тыптырынга азы күштелиринге болгаш (азы) адааннажылганы кызыгаарлаарынга чедирип болгу дег таварылгаларда ол хөделиишкиннерни боттандырып турар кижилер монополияга удур федералдыг органның негелдезин езугаар адааннажылганы кызыгаарлаарынга эргежок чугула байдалдарны катап тургузар талазы-биле хемчегларни доктааткан хуусаада ап чорудар хүлээлгелиг.

8. Бо чүүлдүң 5 пунктузунда көрдүнген дугуржулга кылыышкыннарынга төпшээрежилгени кижилер монополияга удур федералдыг органдан негээр эргелиг, хамаарышкан билдириишкиннерни доктааткан чурумну езугаар ол сайгарып көөр хүлээлгелиг.

9. Бо чүүл-биле доктааткан чурумну үревишаан, кылган болгаш кол байдалдың тыптырынга азы күштелиринге болгаш (азы) адааннажылганы кызыгаарлаарынга чедирген дугуржулгаларны, бир эвес адааннажылганы кызыгаарлаарынга эргежок чугула байдалдарны катап тургузар талазы-биле монополияга удур федералдыг органның негелделерин дугуржулгаларның киржикчилери доктааткан хуусаада күүсетпээн таварылгада монополияга удур федералдыг органның (бодунуң эрге-хүлээлгелериниң хемчээли-биле девискээр органының) киирген хомудалын өзугаар ук дугуржулгаларны суд чуруму-биле күш чок деп санап болур.

Бо чүүлдүң 4 болгаш 7 пунктуларына дүүштүр монополияга удур федералдыг органның үндүрген шиитпирлерин күүсетпээни монополияга удур федералдыг органның (бодунуң эрге-хүлээлгелериниң хемчээли-биле девискээр органының) негелдезин-биле хамаарышкан дугуржулганы күш чок деп санаарынга үндезин болур.

Дугуржулгалар кылырынга монополияга удур федералдыг органның төпшээрежилгезин (дыңнадыын) алырынга хамаарыштыр бо чүүлдүң ол кезээнің негелделерин үрээни бо Хоойлуга дүүштүр торгаал хемчегларин онаарынга үндезин болур.

19 чүүл. Сайгарлыкчы ажыл-чорудулганы кылып турар саарлыкчы организациялар албадал-биле аңгылаары (тускайлаары).

1. Сайгарлыкчы ажыл-чорудулганы кылып турар саарлыкчы организациялар болгаш саарлыкчы эвес организациялар кол байдалды ээлеп, монополияга удур хоойлужудулганы ийи болгаш оон-даа хөй удаа үрээн таварылгада оларны албадал-биле аңгылаар азы структура салбырларының баазазында чаңгыс азы элээн каш организацияларны оларның составындан тускайлап уштур дугайында шиитпирни, бир эвес ындыг шиитпир адааннажылганы хөгжүдеринге чедирер болза, монополияга удур федералдыг орган хүлээп алыр эргелиг.

2. Саарлыкчы организацияны албадал-биле аңгылаар (тускайлаар) дугайында шиитпирни дараазында байдалдар бүрүн бар турда, хүлээп алыр:

ол организацияның структура салбырларының организастыг болгаш девискээр туружунуң бар аргалары;

оон структура салбырларының аразында технологтуг сырый харылзааның чогу, чижээ, юридиктиг албан черииниң ажыглап турары оон структура салбырының продукциязының (ажылдарының, ачы-дуза чедирилгелериниң) хемчээли структуралыг ол салбырның бүдүрүп турар продукциязының (ажылдарының, ачы-дуза чедирилгелериниң) ниити хемчээлиниң 30 хуузундан ажыг эвези;

эде организастаан түннелинде юридиктиг албан черииниң тодаргай бараан рыногунга бот-тускайлап ажылдаар аргалыг болуру.

3. Сайгарлыкчы ажыл-чорудулганы кылып турар саарлыкчы организацияларны азы саарлыкчы эвес организацияларны албадал-биле аңгылаар (тускайлаар) дугайында монополияга удур федералдыг органның шиитпирин өнчү эзэи азы оон төлээлеткен органы шиитпирде айыткан негелделерни барымдаалавышаан, тодаргай хуусаада күүседир, ол хуусаа алды айдан эвээш эвес болур.

20 чүүл. Бо Хоойлунуң 17, 18 болгаш 19 чүүлдеринге үндезилээш, монополияга удур федералдыг органның (девискээр органының) күштүг хоойлужудулга дүүштүр административтиг чурумну езугаар торгаалдарны онаар, сагындырыгларны кылыр эргелиг.

22-1 чүүл. Монополияга удур хоойлужудулганы үрээни дээш харыысалга онаарының хевирлери

Монополияга удур хоойлужудулганы үрээн дүрүмге удур буруулуг хөделиишкиннер дээш күүсекчи эрге-чагырганың федералдыг органнарының, Россия Федерациязының субъектилериниң күүсекчи эрге-чагырга органнарының болгаш чер-черниң бот-башкарылга органнарының албан-дужаалдыг кижилери, саарлыкчы болгаш саарлыкчы эвес организациялар азы оларның удуртукчулары, а ол ышкаш хамаатылар, оон иштинде хуузунда сайгарлыкчылар хамааты-эрге-хоойлу, административтиг азы кеземе харыысалгазынга онааже эде организастаарын боттандырар, айтыышкын бижик-биле көрдүнген өске-даа чүүлдерни күүседир хүлээлгелиг.

2. Монополияга удур хоойлужудулганы үрээн таварылгада монополияга удур федералдыг орган (девискээр органы) күштүг хоойлужудулга дүүштүр административтиг чурумну езугаар торгаалдарны онаар, сагындырыгларны кылыр эргелиг.

22-1 чүүл. Монополияга удур хоойлужудулганы үрээни дээш харыысалга онаарының хевирлери

Монополияга удур хоойлужудулганы үрээн дүрүмге удур буруулуг хөделиишкиннер дээш күүсекчи эрге-чагырганың федералдыг органнарының, Россия Федерациязының субъектилериниң күүсекчи эрге-чагырга органнарының болгаш чер-черниң бот-башкарылга органнарының албан-дужаалдыг кижилери, саарлыкчы болгаш саарлыкчы эвес организациялар азы оларның удуртукчулары, а ол ышкаш хамаатылар, оон иштинде хуузунда сайгарлыкчылар хамааты-эрге-хоойлу, административтиг азы кеземе харыысалгазынга онааже эде организастаарын боттандырар, айтыышкын бижик-биле көрдүнген өске-даа чүүлдерни күүседир хүлээлгелиг.

2. Монополияга удур хоойлужудулганы үрээн таварылгада монополияга удур федералдыг орган (девискээр органы) күштүг хоойлужудулга дүүштүр административтиг чурумну езугаар торгаалдарны онаар, сагындырыгларны кылыр эргелиг.

21 чүүл. Бо чүүлдү

Бараан рыноктарынга адааннажылга (конкуренция) болгаш монополистиг ажыл-чорудулганы кызыгаарлаар дугайында

РОССИЯ ФЕДЕРАЦИЯЗЫНЫҢ ХООЙЛУЗУ

(Төнчүзү. Эгези 2-ги, 3-кү арындарда).

2. Монополияга удур хоойлужудулганы үрээн фактылар дугайында херечилеп турар документилерни кошкан билдириишкиннерни монополияга удур федералдыг органга бижимел хевири-биле киирер.

Документилернин болгаш билдириишкиннернин утказын чарлап болбас.

3. Херектерни сайгарып көөрүнүң чурумун монополияга удур федералдыг органның бадылааны Дүрүмнер-биле тодаргайлаар.

28 чүүл. Монополияга удур федералдыг органның (девискээр органының) шиитпирлеринге болгаш бижимел айтыышкыннарынга хамаарыштыр хомудал кылырының чуруму

1. Монополияга удур федералдыг органның (девискээр органының) шиитпирлерин (бижимел айтыышкыннарын) бүрүнү-биле азы чамдыызын күш чок деп санаар азы административтиг харысалга болгаш торгаал онааган шиитпирлерин күш чок болдурар азы өскертир дугайында билдириишкиннерни күүсекчи эрге-чагырганың федералдыг органнары, Россия Федерациязының субъектилериниң күүсекчи эрге-чагырга органнары, чер-черниң бот-башкарылга органнары (оларның албан-дужаалдыг кижилери), хамаатылар, ооң иштинде хуузунда сайгарлыкчылар судка азы арбитраж судунга киирип, дилег кылыр эргелиг.

2. Билдириишкинни кииргени монополияга удур федералдыг органның (девискээр органының) шиитпирлериниң (бижимел айтыышкыннарының) хуусаазында күүсетпээни бо Хоойлу-биле болгаш Россия Федерациязының өске-даа хоойлужудулга актылары-биле көрдүнген уржуктарга чедирер.

Монополияга удур хоойлужудулгага чөрүштүр хүлээп алдынган актыны күш чок болдурар азы өскертир дугайында, хоойлужудулганы үрээн үеге чедир турган байдалды катап тургузар дугайында шиитпирни (бижимел айтыышкынны) күүсетпээн таварылгада актыны бүрүнү-биле азы чамдыызын күш чок деп санаар дугайында азы хоойлужудулганы үрээн үеге чедир турган байдалды катап тургузар хүндөн соңгаар алды айның дургузунда киирип болур.

29 чүүл. Монополияга удур федералдыг органның (девискээр органының) бижимел айтыышкыннарын болгаш өске-даа шиитпирлерин күүседириниң чуруму.

1. Монополияга удур федералдыг органның (девискээр органының) шиитпирин (бижимел айтыышкынын) ында доктааткан хуусаада күүседир. Айыттынган шиитпирни (бижимел айтыышкынны) хуусаазында күүсетпээни бо Хоойлу-биле болгаш Россия Федерациязының өске-даа хоойлужудулга актылары-биле көрдүнген уржуктарга чедирер.

Монополияга удур хоойлужудулгага чөрүштүр хүлээп алдынган актыны күш чок болдурар азы өскертир дугайында, хоойлужудулганы үрээн үеге чедир турган байдалды катап тургузар дугайында шиитпирни (бижимел айтыышкынны) күүсетпээн таварылгада монополияга удур федералдыг орган (девискээр органы) үндезин чокка алдынган арыг орулганы федералдыг бюджетче тыртып киирер кылдыр албадаар дугайында билдириишкинни монополияга удур федералдыг орган (девискээр органы) арбитраж судунга киирип, дилег кылыр эргелиг.

Монополияга удур хоойлужудулга чөрүшкек керээни өскертир, азы соксадыр дугайында азы ажыл-агыйжы өске субъект-биле керээни чарар дугайында шиитпирни (бижимел айтыышкынны) күүсетпээнде, монополияга удур федералдыг орган (девискээр органы) керээни бүрүнү-биле азы чамдыызын күш чок деп санаар азы керээни чарарынче албадаар дугайында судка азы арбитраж судунга дилег киирер эргелиг.

Монополияга удур хоойлужудулганы үрээн түннелинде, алдынган арыг орулганы федералдыг бюджетче шилчидер дугайында шиитпирни (бижимел айтыышкынны) күүсетпээн таварылгада монополияга удур федералдыг орган (девискээр органы) үндезин чокка алдынган арыг орулганы федералдыг бюджетче тыртып киирер дугайында негелдени судка азы арбитраж судунга киирер эргелиг.

2. Саарлыкчы азы саарлыкчы эвес организацияга хамаарыштыр монополияга удур органның (девискээр органының) онааган торгаалын хуузунда сайгарлыкчыга онааган торгаалдан аңгыда, торгаалды тыртар дугайында шиитпирни үндүрген хүнден соңгаар 30 хонук хуусаада догааштырылга чок чурум езугаар тыртар.

Саарлыкчы болгаш саарлыкчы эвес организацияның удуртукчуларынга, күүсекчи эрге-чагырганың федералдыг органнарының, Россия Федерациязының субъектилериниң күүсекчи эрге-чагырга органнарының, чер-черниң бот-башкарылга органнарының албан-дужаалдыг кижилеринге, а ол ышкаш хамаатыларга, ооң иштинде хуузунда сайгарлыкчыларга хамаарыштыр монополияга удур органның (девискээр органының) онааган торгаалын олар торгаал онаар дугайында шиитпирни алган хүнден соңгаар 30 хонук хуусаада төлээр. Доктааткан хуусаада торгаалды төлээринден ойталаанда азы торгаалды чедир төлевээнде, саарлыкчы азы саарлыкчы эвес организацияларның удуртукчуларындан, күүсекчи эрге-чагырганың федералдыг органнарының, Россия Федерациязының субъектилериниң күүсекчи эрге-чагырга органнарының, чер-черниң бот-башкарылга органнарының албан-дужаалдыг кижилеринден, а ол ышкаш хамаатылардан, ооң иштинде хуузунда сайгарлыкчылардан торгаалдың түүнүн, а ол ышкаш торгаалдың түүнүнүң азы ооң чедир төлеттинмээн кезээниң 1 хуузу хемчээлдиг хөөнү хуусаа эткен хүн бүрүде тырттырып төлеттирер дугайында дилег кылган билдириишкинни монополияга удур федералдыг орган (девискээр органы) судка киирер эргелиг.

Монополияга удур федералдыг органның (девискээр органының) тырттырып алган торгаалдарның түүнүн федералдыг бюджетке төлээр.

Торгаалды төлээни монополияга удур федералдыг органның (девискээр органының) шиитпирин (бижимел айтыышкынын) күүседир азы монополияга удур хоойлужудулга-биле көрдүнген өске-даа чүүлдерни кылыр хүлээлгеден хоставас.

Россия Федерациязының Президентизи Б. ЕЛЬЦИН.

Москва, Кремль.
1995 чылдың декабрь 18.
№ 201—ФХ.

Куулар Хунажыкович ОРГУ

Тыванын эртеми, улус өөредилгези, чогаадыкчы интеллигенциязы, аныяк салгалы аар чидиригге таварышкан. Тывага дээди өөредилгениң үндезин салыкчыларының бирээзи, хоочун башкы болгаш чогаалчы К. Х. Оргу үр эвес аар аараанының сөөлүнде, 1996 чылдың май 2-де моҥээн.

Куулар Хунажыкович Оргу 1927 чылдың март 15-те малчын араттың өг-бүлезинге төрүттүнген. Өөредилгеге сундулуг болгаш салымчаанныг Куулар бичиизинден эгелеп, эртемнериниң далайынче шымныгын кирген. 1952 чылда Ленинградтың күрүне университединдооскан сөөлүнде, бодунуң күш-ажылчы намдарын Кызылдың башкы институдунуң тыва дыл болгаш литература кафедразының башкызы болуп эгелээн. Башкы болгаш педагогика институттарынга 17 чылдың дургузунда ажылдавышаан, тыва дыл, литература башкыларын белеткеп өөредиринге, эртем-шинчилел ажылынга улуг күжүн киирген, ооң чогаадыкчы, тывынгыр талантызы аҥаа ажыттынган.

Куулар Хунажыкович аныяк салгалдың башкызы, сүмелекчизи болбушаан, элээн каш өөредилге номнарын чогааткан. Бөлүк авторлар-биле кады ооң чогаатканы 5, 7, 10 класстарга ажыглаар «Тыва чогаал» деп өөредилге ному, башкыларга «Тыва дыл» деп өөредилге ному республиканың хөй-ниитизинің бедик үнелелин алган.

К. Х. Оргу хүндүлүг пенсияже үнген сөөлүнде безин школалар башкылары-биле сырый харылзаазын уламчылап, тыва дыл болгаш литератураның штаттан дашкаар методизи болуп ажылдап келген. Бодунуң чогаал ажылдарын башкылал-биле ол сырый холбаштырып шыдаан: «Өшкү мунган аза» деп ооң рассказтарының чыындызы 1994 чылда парлаттынган. Солун болгаш ханы уткалыг шүлүктерни бижээн.

Эртем-башкылал ажыл-чорудулга талаазы-биле улуг ачы-хавыяалары дээш К. Х. Оргуну 1995 чылдың октябрьда Тыва Республиканың «Шылгарангай күш-ажыл дээш» деп медалы-биле шаннаан.

Эргим өөнүүвүс, башкывыс Куулар Хунажыкович Оргунуң чырыткылыг турасказалы бистиң чүректеривиске кезээде артар.

Бөлүк эштеринден.

Тыва Республиканың Күрүне шаңналының лауреады Олег Өдербеевич Сувакпиттиң 70 харлаарынга

«Шын» солуннуң кажан кезээде чарылбас өңнүү, бижикчизи, дузалакчызы Олег Өдербеевичиге кадыкшылды, аас-кежикти, ынак солунун таварыштыр чону-биле ам-даа улам быжыг харылзааны тудуп, бийири бижиттингир-ле болзунам деп редакция коллективи күзеп тур.

ШАГЗЫРААННЫ СЕРГЕДИПТЕР

ТООЛЧУНУҢ ООЛДАРЫ

Олег Сувакпиттиң төрүттүнген чери — Хемчиктиң Даа кожуунунуң тургустунган төөгүзү бир онзагай. Архив документилерин езугаар алырга, Хемчиктиң Даа кожууну янзы-бүрү аттарлыг: Хемчик кожууну, Хемчиктиң Даа кожууну, Хемчиктиң Улаан-Хаан-Даг кожууну, Хемчиктиң Эртине Кызыл-Даг-Хаан кожууну, шала сөөлзүредир Чөөн-Хемчик кожууну, Чөөн-Хемчик району, ам болза Чөөн-Хемчик кожууну дээр. Манчы хаан төрезиниң 29 чылында азы Европа календарын езугаар 1765 чылда Хемчиктиң Даа кожууну тургустунган. Ооң он сумузунуң бирээзи Саая сумузу турган.

Сааяның Өдербей болза, дидим аңчы, чечен тоолчу болгаш Буян-Бадыргының оруун баштаар хайгыылчызы чораан. Өдербейниң өг-бүлези Чайлаг-Алаак, Баян-Дугай ынчаар чурттап чораан болгаш ол уядан алдарлыг ооллар төрүттүнген. Улуг оглу Эренчин-Доржу гвардейжи дайынчы чораан болгаш Төрээн чурт дээш тулчып чораан. Бир оглу Саая Таспай 1936 чылдың сентябрь 10 чаазында төрүттүнген, чогаалчы болгаш культураның ажылдакчызы. Олег Өдербеевич Сувакпит болза, 1926 чылдың май 9-та Чөөн-Хемчик кожуунунуң Чайлаг-Алаак сумузунуң Баян-Дугайга төрүттүнген.

АВАЗЫНЫҢ ЧУРТУ

Олег Сувакпиттиң төрээн иезиниң чурту Ыраажы-Хем, ол болза Хөндергей. Улгадып келгеш, авазының чуртун шүлүкчү чүдүп алгаан:

Хоглуг-баштак чаңы-биле,
Хөөмей, сыгыт, ыры-биле,
Акы-дуңма эви-биле
Амыдырал хөөнү кирген —
Ием чурту Хөндергейниң
Ишчилери силер силер.

Ава кижи дугайында бистиң өгбе шүлүкчүлер Барыкаан Доңгак, Степан Сарыг-оол, Сергей Пюрбю, Монгуш Идам-Сюрюн оларлар тергиин чогаалдарны бижигилеп чораан. Олег Сувакпиттин «Херээженнер» деп шүлүүнде ава кижи «кедилиг эш» бооп турар. Чурттал ганың өөрүшкүзү, мунгаралы болгаш чернин өңбаазын чечектери ава кижиниң чүрээ-биле холбажып турар. Херээженнер чүрек одун кыпсып чоруурлар.

Чурттал ганың
Чурукчузу, каастакчызы,
Чурумалы —
Шупту оңу — херээженнер.

ШИПАЧЕВКА АЛГАТТЫРГАН СУВАКПИТ

1943 чылдың кыжынында Чадаана хоорайга орус шүлүкчү моорлап келген. Школага чыыш болган. Школа директору Тарас Тары-Сүрүн рапорт сөзүн чогааткаш, мен-ээ лагзып каан. Сергей Пюрбю, Монгуш Идам-Сюрюн, Дамчы-Сүрүн Куулар оларга үдеттирип алган орус шүлүкчү улуг залга чалырап келген. Рапортту бердим. Ооң соонда Степан Петрович Щипачев-биле ужуражылга болган. Орус шүлүкчү шүлүктерин орустап номчуурга, Сергей Пюрбю улаштыр очулдуруп турган.

— Силерниң арааларда шүлүк бижип турар кижи бар бе? — деп айтырган.

Пюрбю башкы ол домакты очулдурду. Тары-Сүрүн башкы Сувакпит-биле мени зал ортузунче үндүрүп келди. Мен «Курут» деп шүлүк номчудум. Сувакпит «Аржай-Бажы» деп шүлүк номчуду. Ол шүлүктерни Сергей Бакизович орус дылче дораан очулдуруп берди. Степан Щипачев бистерни чанынга кожалаштыр олуртуп алды. Мен оң талазынга, Сувакпит солагай талазынга кожалаштыр олурган бис.

«Шүлүк бижиир салымчаан силерде бар-дыр» — деп, Степан Петровичиниң алгап-йөрээгенин Сергей Пюрбю ол-ла дораан очулдуруп берди. Орус шүлүкчү бистерни кужактап каан. Шүлүк чогаалының берге оруунче эжим Сувакпитти болгаш мени орус шүлүкчү алгап үдээн үүве.

БИЛДИНГИР СӨСТҮГ ШҮЛҮКЧҮ

Чаш уруглар билиптер сөстүг чогаалдар бижиптер кижи болза, езулуг чогаалчы ол. Олег Сувакпит хензиг чаштар чаптаар, номчуксаар, ооң маадырларын өттүнүксээр шүлүктерни болгаш чечен чугааларны чогааткылаан.

Мен чаш чоруур шаамда, тоолчунуң тоол ыдарын таалап дыннаар чордум, элээди апарганымда, бир чогаал номун тыва дыл башкызы бистерге номчуп бээр чораан. Аяар номчулга — онзагай эртем. Мен он үш харлап чорумда, Александр Сергеевич Пушкиниң «Капитан уруу» деп чогаалын Орланмай башкы номчуп берип турган. Бижик билбес чаштарга болгаш он үш хар чедир назылыг уругларга Олег Сувакпиттин «Куштар хөөнү», «Ыылар», «Хөгжүмнерим», «Ачамның чеченнери» деп чогаалларын чогаал башкызы номчуп бээр болза, тергиин тааржыр.

Тыва чоннун мендилежир чаңчылын «Ачамның чеченинде» кыска болгаш билдингир көргүскен:

—Амыр-ла-дыр бе?
— Амыр-ла-дыр. Силер, амыр-ла-дыр бе?
— Амыр-ла-дыр.

Мыя бо хензиг одуругларда тыва чоннун ыдыктыг чаңчылы, хүндүлүг езулалы болгаш бурунгу дылы көстүп турар. Шаг-шаанын түрктери ужуражып келгеш, амырлажып мендилежир. «Экии» деп мендилежир чорук 1925 чылдың сөөлүнде, ылангыя Улаан-Баторга сургуулдап чораан тывалар «тып» эк-келген, азы моол аянны тывазынче дамчыдып келген. Ам англи дылдын аяны-биле «эртенгиниң мендизи-биле», «кежээкинин мендизи-биле» дижип келдирлежир апарган.

Башкы кижи үш харлыг уругга мынчаар номчаан дижик:

«Салаа-быдаа салдыргай,
Сайын мөге төгерик».

Бо одуруглар бичин чаштарны бодунче хаара тудуптар, бодандырар, чулчуртуптар, хөөредиптер, шорбарлай чурудуптар. Шүлүкчү, башкы болгаш номчукчу дем кадып ажылдаар тывызык шүлүктерни Олег Сувакпит хайырлаан. Ол дээрге ынаа биле хараача деп башкызы база катап ылавылап каар, тодарадып каар, амдажыдып каар.

«Дээрде
Тепкиштиг.
Ховуда
Кокпалыг».

Мооң харыызын Олег Сувакпиттин 1995 чылда үнген «Чогаалдар чыындызы» деп номундан тып алыңар.

ҮННЕР БИЛИР ЧОГААЛЧЫ

Чер кырында кандыг-даа дириг амытанның бир онзагай ылгалыр чүвези — үнү болур. Сувакпиттиң шүлүктерин болгаш чечен чугааларын номчуурга, ол чогаалчы чурттап турар чериниң дириг амытаннарының үннерин дыңнааш, чүү-чүү болурун билип каптар. «Куштар хөөнү» деп бир дизиг шүлүктерин номчуурга, бирде чаптанчыг, бирде коргунчуг, бирде хөглексенчиг бодалдар кижиниң сагыжынга кирип келир. Ойнаан уругларның чанынга торга хонуп алыр, ол дээрге чогаалчының чаш чораан үезинде, арга-арыгның дириг, амытаннары кижиден кортпас чораан магалыг үени көргүзүп турар, «арга-эзим эмчизи» буянныг күш болур.

Хөөкүй аңгыр чаштар-биле кады ойнаар черинге келирге, арыг агаар бужартаан, кижилер доңгун апарган болгаш, «көрнүп келир кижи чок» болур. Чалгаа кижилер тараа бугазын уткан, хову курган, ынчангаш хамнаарак «Карак ажыт чаштып чор мен» деп ырлаанын шүлүкчү эскерип каан.

Чүс-чүс чылдарда кур чыткан, мал-маган одары бооп чораан ыдыктыг ховуну кукуруза өстүрер дээш тарын кааптарга, тогдук кончуг муңгараан, ооң үнүн дыңнааш, шүлүкчү бзза муңгараан. Шүлүкчүнүң тогдук үнүнден билип алган муңгаралы «Ак-көк Тыванын» муңгаралы апарган. «Оран байлаан хумагалап камнаар, оран кежиин чалбарып четтирер». Тыва чоннуң бо үлегер чугаазын тогдук кымдан артык билир болган, ону хамыкты мурнай Олег Сувакпит дыңнаан, билген болгаш кижилерге бэраалгадып бижээн. Бир эжин дайзынга аттырып каапкан өскүс тогдук төрээн черинге база катап эрте чазын чанып келгеш, хонар чер тыпнаан. Тогдук мынчаар ыглап орар:

Сөөлгү катап чуртумга мен
Сөгүрүүр дээш чедип келдим.

Куштар үнүн дамчыштыр кижилернің сагыш-сеткилин, хомудаан хомудалын, кээргээн кээргелин, качыгдаан качыгдалын Олег Сувакпит чечектериниң салбаандан, куштарның үннеринден, аңнарның истеринден, мал-маганның алгызындан, кудайның өңүнден бүдүү билгеш, шүлүктеп бижигилээн.

ЭРТИНЕ ЧОГААЛДАР

Тыва дылды бактаар куурумчу кижилер база бар. Тыва дылга роман бижиттинмес, гимн бижиттинмес дээр хуурумак чугаалар дыңналыпдаа турган, солуннарга парлаттынып-даа турган. Тыва чон — бурунгу чон. Тыва дыл — бурунгу дыл, ындыг болганда тыва дылга эртине чогаалдар бижиттингилээн болгаш моон соңгаар-даа бижиттинер. Олег Сувакпиттин чогаатканы «Ыылар», «Куштар хөөнү», «Кижи-Бүрүс», мең бодаарымга, тыва шүлүкте эртине чогаалдар.

Кара чажындан хамнар алгыштарын, тоолчулар тоолдарын дыңнап өскен болгаш, сөглээр сөске чигечи болган боор, ынчангаш Олег Сувакпиттиң чогаалдарын биче чаштар таалап номчуур, улуг назылыглар магадап кыйгырарлар.

ТӨРЭЭН ЧУРТ БОЛГАШ ШҮЛҮК

Шүлүк бижиири тергиин берге. Амгы үеде тывалап, орустап шүлүк бижиир аныяктар бар апарган, ол болза тыва шүлүктүң база бир үе-чадазы-дыр. Мен дугайты тыва шүлүкчүлерниң орустап бижээн шүлүктерин номчуурумга, суксунум ханмас кижи болдум. Кандыг-даа шүлүкчү бодунуң төрээн дылынга шүлүк бижиир болза, чүгле ынчан ол езулуг шүлүкчү чаяан-дөстүүн көргүзүп шыдаар. Мен студент турган орустап база шүлүктү шорбалап турдум. «Тоол чогаалдарны болгаш эртем ажылдарын орустап болур сен. Шүлүк чогаалын чүгле тыва дылыңга бижиир сен» деп, башкым чугаалаан. Ынчан Тыва салбырның оолдары, кыстары тыва дылдан орус дылче шыырак очулдурар апарган бис. Орус дылдан болгаш эрги шагның түрк бижимелдерин база очулдуруп турлувус.

Төрээн чурт болгаш төрээн дыл — чогаалчының чезин, холазын коргүзер ыдыктыг дөстер болур. Олег Сувакпит чиге сөглээн:

Черниң холу — тынар агаар
кавайывыс
Чемиш берип, бисти чылдып
хепкерер-даа.
Төрээн чурт, шүлүкчү болгаш шүлүк кажан кезээде
тудуш холбаалыг дээрзин
Олег Сувакпит ала-хөөнүнде
чуруп көргүскен:
Кастар көргеш, сорук кирип
Кайын тура қыйгы салып,
Кады ужуп чоруксаам кээр.
Ынчалза-даа чүрээм-биле
Ынак черим тудуш болгаш,
Ыраап, чарлып шыдавас мен!

Олег Сувакпиттин шүлүктерин чугаалап, чаштар кижилер сөглеп-таалап тоолуп келгеш,

Монгуш КЕНИН-ЛОПСАН
Тыва хамнар иниттилели «Дүүгүрүнү» президентизи.

«Шынның» шаңналы дээш

Ада-чурттуң Улуг дайынынга совет улустуң төөгүлүг Тиилелгезиниң ээлчеглиг хүнү чоокшулап орар. Ооң-биле холбаштыр «Шын» солуннуң шаңналы дээш чыл бүрүде эртер тыва хүреш мөөрейин номчукчуларывыстың хөй кезии четтикпейн манап турарын билир бис.

Ынчангаш бо улуг байырлалга тураскааткан тыва хүреш маргылдаазы чаңчыл езугаар май 9-та хүндүскүнүн 13 шакта «Хүреш» стадионга эгелээрин солуннуң редакциязы дыңнадып тур. Аңаа республиканың кожууннарындан болгаш найысылалдан 64 ең шилиндек мөге күжүн шенежир.

ШАҢНАЛДАРЫ:

ШҮҮЛГЕН МӨГЕГЕ — «Шын-96»-ның чемпиону» дээн алдынналчак бижимелдиг кожаа, I чергениң диплому болгаш 1 млн. 500 муң рубль;

ҮЖҮҮРЛЕШКЕН МӨГЕГЕ — II чергенин диплому болгаш 1 млн. рубль;

ҮШКҮ-ДӨРТКҮ ЧЕР ДЭЭШ — III чергениң дипломнары болгаш 500-500 муң рубль.

Маргылдааны көөрү-биле «Хүреш» стадионче кирери өртектиг: **улуг улуска — 7 муң рубль, бичиилерге — 3 муң рубль.**

«Шынның» шаңналы дээш хүреш мөөрейинче солуннуң номчукчуларын, тыва хүрешке сонуургалдыг бүгү-ле кижилерни чаладывыс!

ЧАРЛААЛДАР

Ажыл силерни манап тур

Кызыл хоорай чагыргазынга 5 чылдан эвээш эвес ажыл стажтыг, орус, тыва дылдарны эки билир бедик мергежилдиг секретарь-машинакчы херек дээрзин чарлап тур.

Харылзажыр телефон дугаарлары 3-23-95, 3-19-34.

АЖЫЛДААР КҮЗЕЛДИГ КИЖИЛЕРГЕ

ТР-ниң Кадык камгалал болгаш эм болгаш техниктиг хандырылга яамызының санажылга-эксперт төвүнге ажылдаары-биле башкарыкчы экономист (күш-ажыл стажы 3 чылдан эвээш эвес), план-экономиктиг киллистиң начальниги, эксперт-эмчилер: педиатр, акушер-гинеколог, хирург, юрист болгаш электроннуг санажылга машиналарының программизи негеттинип турар.

КИНО

МАЙ 7-де

«НАЙЫРАЛ»: «Өжээн негэшкини» (АКШ) 10.00, 12.10, 14.20, 16.30, 18.40 шактарда. Видеозал: «Боочепсек» (Индия, 2 сериялыг) 11.00, 14.00, 17.00 шактарда.

«ОТЧУГАШ»: «Киноларчыындызы» 13.00 шакта. «Уруунуң өжээни» (Кыдат) 15.00, 17.00 шактарда.

АВАМ КҮЖҮР ЧОРААН БОЛЗА...

Авам күжүр чораан болза,
Чеден харлыг оглу мени,
Чеди харлыг турганым дег,
Черге-үем аразынга
Чедип алгаш чоруур ийик.
Авам күжүр чораан болза,
Чылыг, чырык өрээл эзлеп,
Чымчак орун кавайланыш,
Чымыш иш-даа сагынмайн,
Чыргап улуп чыдар ийик.
Авам күжүр чораан болза,
Хөнекте шай аартап ижип,
Көрүп эрткен чурталгазын
Хөөкүй ынак кадайымга
Хөөреп берип орар ийик.
Авам күжүр чораан болза,
Дөрде, даштын ойнап, хөглээн
Төлдериниң ажы-төлүн
Дөгеразин хайгаарап каап,
Төлепсинип орар ийик!
Авам күжүр чораан болза,
Эртем-билиг четкештин-даа,
Эрге-дужаал эдилээш-даа
Эктиң чайып, көөргеттинмээн
Эр-хей сен деп олурар боор.
Авам күжүр чораан болза,
Чашпаа, кажар, хээлилекчи,
Чазый, чалчык, оор-сук
кылыр
Чаңчыл багын сүрбээни дээш
Чаза мактап олурар боор,
Авам күжүр чораан болза,
Чурттал ганың кадырындан
Чуглуп батпаан, адын
сыкпаан,
Чугаа-соотка кирбээн дээштин
Чула хөглеп олурар боор.
Авам күжүр чораан болза,
Сузу хадаан, деткип чадаан,
Судалы чок шак бо шагның
Сувагымга бергезин деп,
Сукуртунуп оргулаар боор.
Авам күжүр чораан болза,
Чеден харлыг оглу мени,
Чеди харлыг турганым дег,
Чергем-үем аразынга
Чедип алгаш чоруур ийик.
Авам күжүр чораан болза,
Чораан болза...

ЧҮРТҮМ ТУРДА

Баян-Дугай чуртум турда
Базар черим солувас мен.
Баржак таңдым байлак турда
Бай-ла шинчим оскунмас мен.
Кызыл-Доорак чайлаам турда
Кыпкан одум өөрүбес мен.
Кымдан артык эжим турда
Кырый бээрим сагынмас мен
Хөлчүк-Дүвү, Терек турда
Хөглүг чаным салбас-ла мен.
Хейнүн караа менде турда
Хөрек чайын чорбас-ла мен.
Чангыс-Хадын ховум турда
Чавгай дүжүт суравас мен.
Чаптын оттаар малым турда
Чадамыкка санатпас мен.
Баян-Мандал көрүп турда
Багай чүве кылбас-ла мен.
Байгы чонум аразынга
Бараан болуп чоруур-ла мен.
Кызыл-Хавак күзээм турда
Кылыр иштен чалданмас мен
Кым-даа кижи эреп келзе
Кылыктанып ажынмас мен.
Көк-ле-Хавак чаразы дажын
Көрбээчеңнеп баспас-ла мен
Хөглүг-баштак кыстарының
Хөрек-чүрээн карартпас мен
Төрээн өскен черлеримнин
Төлү болгаш, ынак-ла мен.
Дөргүл-төрел, бүгүдени
Дөзээн болгаш, эрес-ле мен.
Бодум эвес, чуртум мактап,
Бора хек дег, ырлап тур мен.
Бо-ла хейнин анчыын ай деп,
Бодай бербес силер, чонум.

Кызыл хоорай. Красноармейская, 100. индекс 667000.

Агар саны: КБ «Тыва кредит», № 363906. корр. сч. 700161629, МФО 49304729. ИНН—1701008465.

Тургузаукчулары: ТЫВА РЕСПУБЛИКАНЫҢ ДЭЭДИ ХУРАЛЫ ЧАЗАА БОЛГАШ СОЛУННУҢ КОЛЛЕКТИВИ.

Кол редактор
Ь. Ф. ЧАДАМБА.

РЕДАКЦИЯНЫҢ КОЛЛЕГИЗЫ: Н. С. Базыр (кол редакторнуң оралакчызы), А. Б. Монгуш, А. О. Оксур (харыысалгалы секретары), М. М. Саая (кол редакторнуң оралакчызы) Н. С. Эргел

РЕДАКЦИЯНЫҢ ТЕЛЕФОННАРЫ:
Кол редактор — 3-43-34; келген кижилер хүлээп алыр чер— 3-34-26 кол редакторнуң оралакчылары—3-34-17; 3-33-91; харыысалгалы секретарь — 3-34-92, оралакчылары — 3-45-93.

КИЛДИСТЕР: ниитилел амыдыралы—3-34-19; 3-34-98; үлетпүр — 3-34-49; 3-36-73, көдээ ажыл-агый—3-36-82; культура өөредилге болгаш чогаал — 3-39-15, медээлер оолдаш соорт — 3-37-11, очулга — 3-34-39, 3-34-93; чаргаа — 3-39-03 корректорлар — 3-41-23; үндүрүкчүлер — 2-27-41, солун келбейн бараанда — 3-57-92, 3-14-94, оухгалтерия — 3-41-16; чарлаалар киллизи — 3-34-57.

Солун Россия Федерациязының Парлаалга болгаш массалыг информация чеченсектериниң талазы-биле хоойлужудулгазының чагыылдазынга контроль болгаш бүрүткеттинин Тыва девискээр эргелелинде бүрүткеттинген.
Бүрүткеттинген дугаары — 100007.
Солунда парлаттынган материалдарының авторларының оолдаары редакцияның туружу-биле дүүшпейн барып болур. Айыттынган саанары болгаш өске-даа фактылары, дыңнаалыгы дээш авторлар боттары харыысалгалыг.

Тыва Республиканың Парлаалга болгаш информация талазы-биле Күрүне комитетинин типографиязы: Кызыл. Шетинкин болгаш Кравченко кудумчузу, бажын № 1.

Солун неделяда 5 катап үнер. Хемчээли 2 парлаар ама. Тиражы — 9147. Чагыг № 5—170.